

A bizonyosság és bizonytalanság jelölőiről 16–18. századi regiszterekben

Varga Mónika

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Összefoglaló

Jelen tanulmány a *bizony* néhány származékának (*bizonyos*, *bizonyára*, *bizonyosan* és *bizonytalan*) 16–18. századi történetével foglalkozik. A markerek vizsgálata során az evidencialitás összetett felfogásából a tapasztalat értékelése kerül előtérbe (a megnyilatkozó elkötelezettsége a markerek által kiemelt esemény lehetségesége, valószínűsége iránt). Az elemzés egyrészt az egyes elemek eltérő használataira, másrészt a funkcionális variációkra tér ki a Történeti magánéleti korpusz és a Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz adatai alapján. A vizsgált forrásokban adatolhatókká váltak a tárgyalt elemek olyan használatai, amelyek az ómagyar korszakról korábban leírtakhoz (vö. Juhász 1992; D. Mátai 2003) képest újabbnak tekinthetők. A *bizonyos* a bizonyosság mellett a középmagyarban már egyre gyakrabban jelölhet körülhatárolatlanságot, kevésbé specifikus jelleget. Az adatok alapján a *bizonyára* funkciója szintén megváltozott, a nyomatékosítás helyett inkább vélekedést, így valamelyes bizonytalanságot is jelölve. A *bizonyára* tehát a *bizonyosan* variánsává válik, jóllehet a korszakban részben eltérő kontextusokban használták őket, egyes esetekben akár bizonygatás kifejezésére is.

Kulcsszavak: bizonyosságjelölők, evidencialitás, funkcionális variáció és változás, középmagyar korszak, regiszterek

1. Bevezetés

A bizonyosság, bizonytalanság jelölőinek ómagyar korszak utáni története feltárást igényel. Jelen tanulmány a *bizony* olyan származékaival foglalkozik, mint a *bizonyos*, a *bizonyára* és a *bizonyosan*. Az elemzés célja a történeti leírás, azt bemutatni, hogy az adatok alapján a középmagyar korszak nyelvhasználatát a vizsgált jellemzők szempontjából mennyiben hasonlít, illetőleg mennyiben tér el részben a korábbi (ómagyar kori) és a későbbi, akár napjainkban tapasztalható mintázatoktól, tendenciáktól; nem cél ugyanakkor egy meghatározott elméleti keretben modellálni az eredményeket. A vizsgálat egyfelől az egyes jelölők 16–18. századi használataira, másrészt az elemek (*bizony* – *bizonyos*; *bizonyára* – *bizonyosan*; *nem bizonyos* – *bizonytalan*) közötti funkcionális variációra, váltokozásra irányul. A 16–18. századi forrásokból kimutatható, hogy a *bizonyos* kettős használatúvá vált: az esetek egy részében bizonyosságot jelöl, gyakrabban azonban inkább azt fejezi ki, hogy alaptagja közelebbről meg nem határozott, kevésbé specifikus módon azonosítható az adott kontextusban (e funkciók elhatárolása pedig nem teljesen magától értetődő). Az adatok alapján a korszakban a *bizonyára* variánsa a *bizonyosan*-nak a tekintetben, hogy változó mértékű beszélői elkötelezettséget, vélekedést fejez ki különböző események bekövetkezése, állapotok fennállása, lehetségesége kapcsán. Ez a használat átértékelődést mutat ahhoz képest, hogy a *bizonyára* az ómagyarban még

kizárólag a tapasztalat megbízhatóságát emelte ki (3. és 4. szakasz). Az elemzés a Történeti magánéleti korpusz és a Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz adataira épül, ez pedig lehetővé teszi annak felvetését, hogy a regisztereknek lehetett-e hatása az egyes elemek választásában vagy éppen kerülésében (5.). Tekintve, hogy néhány szerzőtől emlékirat és levelezés egyaránt hozzáférhető, esetükben megvizsgálható, hogy inkább egységes – az adott beszélőre, íróra jellemző –, vagy pedig szélsőséges kép rajzolódik-e ki a szövegtípus, regiszter hatására (vö. Gúgán 2020; 2023).

2. Terminológia, megközelítés

Az elemzés előtt néhány fogalmat és meghatározást szükséges áttekinteni. A jelenleg vizsgált elemeket sorolhatjuk a bizonyosság-bizonytalanságjelölők közé (az angolban [*un*]certainty markers), azonban funkcióik miatt érdemes egy ennél átfogóbb kategória részeként tekinteni rájuk és működésükre (2.1.), amely az evidencialitáshoz kapcsolódik – utóbbit tág kategóriaként kezelve, hangsúlyt helyezve az értékelési folyamatokra és azok hozzáférhetővé tételére (2.2.).

2.1. Bizonyosságjelölők, pragmatikai marker-ek és a kapcsolódó terminusok

A *pragmatikai marker* átfogó kategóriamegnevezés azokra a különféle formai sajátosságokkal bíró elemekre, sőt akár több szóból álló szerkezetekre, amelyekben keresztül a megnyilatkozó az általa közölt üzenet és annak kontextusa közötti viszonyt meghatározza (Culpeper–Kytö 2010: 361–362). Az idézett megközelítésben a markerek a körülhatárolatlansággal (*fuzziness*) és a homályossággal (*vagueness*) összefüggésben értelmezhetők: vagy növelik a körülhatárolatlanságot, a homályt (*hedge*), vagy csökkentik azt (*booster*).¹ A kérdéses kategóriát ugyanakkor számos módon nevezi a szakirodalom – a terminológia pedig változott is. Korábban a *hedge* terminus vonatkozott mind a nyomatékosító, mind a bizonytalanságjelölő jelleget kifejező funkcióra (Culpeper–Kytö 1999: 296–297); újabban a *hedge* csak az utóbbi alcsoportot jelöli (szembeállítva a *booster*, azaz nyomatékosító alkategóriával). A *hedge*-en belül megkülönböztethetők – nem minden esetben éles határokkal – az *approximátorok* (*közelítő*, a proposícióban belüli homályos, pontatlan – az adott kontextusban kevésbé részletezett vagy leszűkített – körülhatárolásra, leírásra vonatkozóan, ilyen a *sort of* '[egy]fajta, szerű') és a *shield*-ek (*pajzsok*, a megnyilatkozó proposícióhoz való viszonyulása kapcsán, például: *I guess* 'azt hiszem'). A *booster*-ek pedig az intenzifikálókra (*really* 'igazán, valóban') és a bizonyosságjelölőkre (*I'm sure* 'biztos vagyok') oszthatók fel (Culpeper–Kytö 1999: 297–298; 2010: 364; a skalaritás, fokozatiság szempontjából l. Claridge–Kytö 2021: 4–6).

¹ Tekintve, hogy a magyarban nem lehet egyetlen terminussal egyszerre kifejezni a bizonytalanság és a homályosság, pontatlanság jelölését (és ennek különböző kontextusbeli funkcióit), a tanulmány a *hedge* használatánál marad; hasonlóképpen nincs egyetlen magyar terminus az intenzifikálás és a bizonyosság együttes jelölésére, így a tanulmány a *booster* terminust alkalmazza.

Nehézséget jelent ugyanakkor a *pragmatikai marker* terminus és a *diskurzus-marker* (a magyarban inkább *diskurzusjelölő*) megnevezés viszonyának meghatározása, melyre az idézett Culpeper és Kytö (2010: 361–363) is felhívja a figyelmet, jelezve, hogy a pragmatikai markert tartja általánosabb (*cover*) terminusnak, s ezen belül különbözteti meg a diskurzusjelölőket. Foolen (2011: 217) az diskurzusjelölőket nevezi *pragmatic markers*-nek, a terminus semlegességével indokolva a szóválasztást: szerinte a *marker* a beszéd formális felosztása szempontjából (így a több szóból álló elemek is bele tartozhatnak), a *pragmatic* pedig a megnyilatkozók közötti társas viszonyt is magában foglaló közvetítés (írott szöveg vs. beszélt diskurzus) felől számít neutrálisnak. A Foolentől (2011) idézett indoklást jelen tanulmány is követi, anélkül, hogy hagyományosabb értelemben vett diskurzusjelölőkkel foglalkozna. Culpeper és Kytö (2010) olyan elemeket is *pragmatikai marker*-ként vizsgál, mint a *some* 'valami', *very* 'nagyon', *about* 'mintegy', *may* 'talán' vagy épp a *sure* 'biztos'. Hozzájuk hasonlóan jelen tanulmány a bizonyosság-bizonytalanság jelölőit átfogó módon a továbbiakban is a *pragmatikai marker* kategóriába – a bizonyosság jelölését pedig a *booster*, nyomatékosító alkategóriába – sorolja (diskurzusjelölőkkel ugyanakkor nem foglalkozik).

Érdeemes viszont utalni egy további megnevezésre, a *stance markers*, azaz az állásfoglalás jelölőire: ebbe azok a nyelvi műveletek és kifejezőeszközök tartoznak, amelyek a megnyilatkozó személyes viszonyulásait és értékeléseit közvetítik, beleértve az episztemikus viszonyulást és az attitűdjelölést (Gray–Biber 2014: 219–220; Larsson 2019: 243). Az állásfoglalás vizsgálata éppúgy irányulhat a szókincsbeli és grammatikai jellemzőkre, mint az értékelés és az attitűd fogalmaira (Larsson 2019: 246–247). E téren az állásfoglalás jelölői párhuzamba állíthatók a fentebb definiált pragmatikai markerekkel, jöhetnek az előbbi a hedge-ek (*possible*, *likely* 'valószínű, lehetséges') és boosterek (*important*, *essential* 'fontos, lényeges') mellett vizsgálatba vonja az attitűdjelölést is (*interesting*, *noteworthy* 'érdekes, említésre méltó', vö. Larsson 2019: 252). Hozzátehetjük, hogy a pragmatikai markerek kapcsán például a közel szinonim intenzifikáló elemek közötti választás (pl. *igen*, *nagyon*, *szörnyen*, *irtózatosan* – történeti források alapján l. Varga (2022c)) egyúttal attitűdjelölésnek is tekinthető. A két leírási kategória közötti elméleti-módszertani viszony részletesebb meghatározása ugyanakkor túlmutat a jelenlegi tanulmány célkitűzésein.²

2.2. Evidencialitás, modalitás, bizonyosság

A bizonyosság, bizonytalanság jelölése és így a kutatás kapcsolódik a pragmatikai-szemantikai értelemben vett evidencialitás kérdésköréhez – a *pragmatikai-szemantikai* ezúttal a morfológiai jelöléssel szembeállítva értendő (l. még 4.). A jelenleg alkalmazott tágabb felfogás szerint az evidencialitás összetett kategória:

² Egyik lektorom szerint a vizsgált elemekre a *metapragmatikai tudatosság jelölője* pontosabb kifejezés lenne, mivel azonban a javasolt kategóriába számtalan nyelvi jelenség tartozhat a kontextustól függően (az első és második személyű igealakoktól kezdve a névmáshasználat váltakozásain át – például *ezt* vs. *azt*), kevésbé világos, mennyiben adna pontosabb képet a jelenségről, mint a fentebb meghatározott *pragmatikai marker*, így a tanulmány az utóbbi használatánál marad.

egyfelől magában foglalja a megnyilatkozó viszonyulását, elkötelezettségét arra vonatkozóan, hogy a reflektált esemény, szituáció fennáll-e (lehetséges-e, valószínű-e), másfelől azt, hogy ezt a viszonyulást milyen forrásra (érzékelésre, értesülésre) alapozza, illetve mennyire tartja azt a forrást megbízhatónak (Kugler 2015: 45–50; további áttekintést l. például: Bednarek 2006: 635–638; Gray–Biber 2014: 219, 224). Az összetettséget mutatja az *episztenciális* [episztemikus és inferenciális] terminus (Kugler 2015: 55). Az episztemikus modalitást (az esemény, állapot lehetőségességének, valószínűségének értékelése) tehát az idézett megközelítés az evidencialitás részeként értelmezi – azzal is összefüggésben, hogy a magyarban a két kategória jelölői nem szerveződnek elkülönült paradigmákba (Kugler 2015: 9–10). Éppen ezért az evidencialitás részeként történő vizsgálat azokra a jelölőkre is irányulhat, amelyek közvetlen módon nem utalnak az információ forrására, hanem inkább a megnyilatkozó értékelését, elkötelezettségét fejezik ki (például a *biztosan* jelenlegi episztenciális használata kapcsán l. Kugler (2015: 36, 170–171), vagy épp az angol *surely* esetében, Downing (2001)).

A jelen tanulmányban pragmatikai markerként, azon belül bizonyosságjelölőként vizsgált kategória ómagyar kori történetéről a módosítószók átfogó leírásából kaphatunk képet (Juhász 1992). A *bizony* az ómagyarban még főként jelzői vagy állítmányi szerepű (*bizony dolog*, illetve *bizony az, hogy ~ bizony, hogy*), azonban ekkor alakul ki a modális főmondati helyzetből eredő módosítószói használata (Juhász 1992: 817). A grammatikalizáció nem bizonyult felváltásosnak, a kiinduló és köztes szerkezeti fázisok a későbbiekben is kimutathatók (Haader 2008: 78–79). A *bizony* már a 16. században is az újabb, pragmatikai marker szerepben gyakori (főként a 16. századi bibliafordításokhoz köthető nagyobb számú és arányú jelzői vagy állítmányi használat; Varga (2023)). Példák a *bizony* jelzői (1a), állítmányi (1b), valamint pragmatikai marker használatára (1c–d):³

- (1) a. *Bizony dologh* sokat gondolkottam hogý ha irjake auagý ne
(LobkPopp. 38.)
- b. *Bizony, hogy* ez két nap igen nehezen voltam az nátha miatt
(Nád. p. 34)
- c. Egyéb is, Szívecském, valami lehet, *bizony* rajtam el nem múlik.
(Bark. 96.)
- d. Nehézségből származott indulatom pedig (adok hálát érette az én
Istenemnek) *bizony* senki ellen nincsen
(Bethlen Kata)

A kategóriaváltás szemantikai-pragmatikai vetülete az, hogy a *bizony* 'bizonyosan, igazán, valóban' jelentése állandósult („az erősítés, bizonygatás illokúciós értékét képviseli” Haader (2008: 79)). A *bizony úgy van* és önmagában az *úgy van* referenciálisan egymás megfelelői; a *bizony* azt teszi hozzáférhetővé, hogy a megnyilatkozó ezt valamilyen tapasztalat alapján hangsúlyozottan így gondolja, illetve jelentőséget

³ A TMK-ból bárki számára elérhető adatokat betűhíven közlöm (az esetleges értelmezést segítő kiegészítések []-ben szerepelnek), a tételszámmal, ennek híján lapszámmal hivatkozva, ugyanis a keresőfelület *Lekérdezés* menüpontjába beírva a szöveg egy részletét, valamint a fejlécben megadva a tételszámot, minden idézett adat visszakereshető (illetve a teljes szöveg is kinyerhető). A további felhasznált művek rövidítésének feloldását l. Források.

tulajdonít neki (a jövőre vonatkoztatva – *bizony úgy lesz* – inkább elköteleződést, nagyfokú, ha nem is teljes meggyőződést jelöl).⁴

A kódexekben az 'igaz, biznyság' jelentésű *bizony* származékai között szerepel a *bizonnyal*, *bizonyával*, *bizonyába(n)* és a *bizonyára* (az adatok egy része még határozószóként); a leírás szerint funkcionális elkülönülés nem jellemezte a változatokat (Juhász 1992: 828).

A *bizony* további származékszavai az egymással való váltakozás mellett a funkciómegoszlás szempontjából is vizsgálatot igényelnek.

3. A *bizony* néhány származékáról: problémafelvetés

Míg a grammatikalizálódott *bizony* 'igazán, valóban' jelentésű nyomatékosító funkciója állandósultnak tekinthető, addig a *bizony* kiválasztott származékszavainak használatában többféle változás és váltakozás figyelhető meg a 16–18. század során.

A *bizonyos* esetében funkcióbővülést lehet kimutatni. Ekkoriban válik adatolhatóvá a napjainkra is jellemző kettős használata: a nyomatékosító 'megbízható, biztos' jelentés mellett megjelenik a 'közelebből meg nem határozott' értelmezés, amely idővel általánosabbá vált (az ómagyarban a közlésbeli határozatlanság kifejezőeszközeiről lásd G. Varga (1992: 543–554) és I. Gallasy (1992: 759, 762–764)).⁵ Vizsgálatot igényel ugyanakkor, hogy a középmagyar korszakban a *bizonyos* melyik funkciója a jellemzőbb, hogyan alakul a funkciók aránya (idő és regiszter szerint), megfigyelhető-e már az újabb használat térnyerése – s egyáltalán milyen tényezők alapján lehet az egyes szövegbeli funkcióit elhatárolni egymástól.

A *bizonyára* esetében szintén kettős használat tapasztalható a vizsgált korszakban, azonban a *bizonyos*-tól eltérően nem a kevésbé részletezett vagy leszűkített jelleg, hanem a kétkedés, bizonytalanság irányába történik funkcióbővülés. Az ómagyar korban még csak bizonyosságot fejezett ki a *bizonyára*, *bizonyában*, *bizonyával*, *bizonnyal*, a *bizony*-hoz hasonlóan („Tehát az a későbbi-mai szembenállás, mely szerint a *bizony* a határozott állítás, a *bizonyára*, *bizonnyal* pedig a bizonytalanabb vélekedés kifejezője, még nem jött létre”: Juhász (1992: 836); az SzT. is csak a 'bizonnyal' és az 'egészen bizonyosan' jelentéseit veszi fel). A változás, a kettősség kialakulása tehát ezúttal is a középmagyar korszak során adatolható. A *bizonnyal*-t a *bizonyára* formai változatának tekintem, ugyanis az ó- (vö. Juhász 1992: 828–829) és a középmagyarban (l. 5.3.) egyaránt hasonló használatokban adatolhatók.

Az elemzés egyfelől rámutat a bizonyosságjelölő használat és a következtetési folyamatok kifejezésének (episztenciális használat, vö. Kugler 2015: 52, 171) változására, és arra, hogy az egyes használatok hogyan határolhatók el egymástól.

⁴ Többek között az *igen valószínű* hagyományosan a *bizonyos*, *biztos* szinonimája. Még a nagyon erőteljesnek hangzó markerek, mint a *biztosan* vagy a *kétségtelenül* sem fejeznek ki teljes meggyőződést, illetve nem a teljesen ténszerű állítás megfelelői. Azt, hogy valamit a megnyilatkozó tényként kezel, a szakirodalom szerint a marker nélküli használat képviseli, míg a markerek a személyes vélekedés miatt legfeljebb nagyfokú elköteleződést, meggyőződést fejezhetnek ki (vö. újabban Claridge 2020: 135 és hivatkozásai).

⁵ A történeti, etimológiai és értelmező szótárak (TESz., SzT., ÉKsz.¹, ÉKsz.², ÉrtSz., Nagyszótár, ÜESz.) a *bizonyos* nyomatékosító szerepeit sorolják előre, de ez nem a gyakoriságának, hanem a történeti elsődlegességnek köszönhető.

Másfelől, mivel a nyomatékositást és a vélekedést tekintve a *bizonyosan* és a *bizonyára* variálódik a korszakban, érdemes kitérni a váltakozást befolyásoló tényezőkre is.

A *nem bizonyos* és a *bizonytalan* váltakozásáról a szerkezeti és funkcionális megfeleltetés szempontjából lesz szó.⁶

4. Anyag és módszer

Jelen elemzés a középmagyar korszak különböző regisztereire irányul, olyan forrásokra alapozva, amelyek mások számára is elérhetők és kereshetők. A feldolgozott források és regiszterek a következők:

- Élőnyelvközei források: ó- és középmagyar kori magánlevelek és boszorkányperes tanúvallomások (Történeti magánéleti korpusz, a továbbiakban TMK (Dömötör et al. 2017; Novák et al. 2018) – mintegy fél- félmillió szövegszó);
- Emlékiratok, drámák (Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz, a továbbiakban KED (Gugán 2020)) – összesen mindegy kétszázezer szövegszó

Az anyagválasztásról és mintavételről a következőket érdemes előzetesen megjegyezni. A TMK anyaga teljes egészében normalizált és morfológiailag elemzett (a vizsgált elemek nem kaptak speciális morfológiai címkéket). Az egyes lekérdezésekkel nyert összes adatot feldolgoztam, nem végeztem előzetes szűréseket (a *bizonyos* esetében a keresés a toldalék nélküli változatra irányult, a *bizonyára* és variánsai esetében azonban a normalizált szóalak csonkolt változatára is annak érdekében, hogy az összes változat bekerüljön a gyűjtésbe).

A KED korábban feldolgozásra előkészített fájljaiból (húsz drámaszövegből és hét emlékiratból) manuálisan gyűjtöttem adatot. Az emlékiratok közül Wathay Ferenc, Kemény János, Misztótfalusi Kis Miklós, Bethlen Miklós, Károlyi Sándor, Bethlen Kata és Székely László teljes szövegében vizsgáltam az előfordulásokat (Martonfalvy Imre és az Esterházy család emlékiratában nem volt ezúttal releváns adat). Bethlen Miklós és Bethlen Kata levelezését is bevontam az elemzésbe kitekintésként (6.). Az elemzéshez feldolgozott összesített adatszámot az 1. táblázat mutatja.

Pragmatikai marker	TMK	KED	összesen
<i>bizonyos</i>	545	163	708
<i>bizonyára, bizonyában, bizonyával, bizonynal</i>	133	106	239
<i>bizonyosan</i>	398	93	491
<i>bizonytalan</i>	32	10	42
Összesen	1108	372	1480

1. táblázat

A vizsgált markerek előfordulása a Történeti magánéleti korpusz és a Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz anyaga alapján (összesített adatszám)

⁶ A *biztos* használatával azért nem foglalkozik az elemzés, mert az a korszakban még igen ritka lehet, ugyanis az 1 millió fölötti szövegszót tartalmazó TMK 1 *biztos* és 2 *biztosan* találatot ad.

Jelen elemzésnek nem célja egy meghatározott elméleti keretben modellálni az eredményeket, hanem főként a pragmatikai markerek alakulástörténetének leírásához szeretne hozzájárulni. Egy ideje elsősorban a *biztos* fejezi ki azt, amit a 16–18. században a *bizonyos*, jöllehet az utóbbit is – kizárólag nyomatékosító szerepben tárgyalva – az episztenciális elemek közé sorolja például Kugler (2015: 170–172). Így sem a korábbi időszak, sem a jelenkori episztenciális markerek leírása nem kínálhatott „kész” eszköztárat a vizsgált funkciók elhatárolásához (például ahhoz, hogy a *bizonyos* mi alapján hedge vagy épp booster az adott kontextusban). Saját szempontokat és részben saját (al)típusokat kellett tehát meghatározni a kigyűjtött anyag kézi elemzése során.

Az adott elemeket tágabb kontextusukban vizsgáltam: ez a TMK találatai esetében a kereséskor megkapott teljes szövegkörnyezetet – az esetek nagy részében összetett mondatot – jelenti (a mondathatárok történeti szövegekben közel sem nyilvánvalók, így szükség esetén nagyobb szövegegységgel is vissza lehetett keresni a találatot). A KED anyagában keresett adatok esetében is a forrásközlés alapján legalább egy-két (összetett) mondat terjedelmű szövegkörnyezettel gyűjtöttem ki az előfordulásokat. Tekintve, hogy az egyes kontextusbeli tényezők értelmezéséhez példák is szükségesek (részletesen: 5.), ezúttal csak néhány vizsgálati szempontra hívom fel a figyelmet.

Fontos, hogy a funkciók elhatárolása kapcsán kevés általánosítható fogódzónk lehet a történeti adatok alapján. Napjainkban az evidencialitásnak nincs egyértelmű grammatikai, morfológiai jelölője a magyarban.⁷

A 16–18. század során az *-ál/-é* jeles múlt jelölhetett személyes, közvetlen tapasztalatot, a szemtanúságot is beleértve, például: *Jaj ki rut állatot laték Molnár Ferenczné katlanjában, s attul ijedek [= ijedék] megh.* (Bosz. 128.). Az *-ál/-é* jeles múlt e használata forrásonként különböző mértékben – például csak a kommunikációs ígéken vagy tágabb szemantikai tartományban, és eltérő arányban – mutatható ki (részletesen: Mohay 2020; 2021; 2022). A bizonyosság jelölő és az *-ál/-é* jeles múlt idejű igealakok együttállása a vizsgált anyagban nem mutatkozott jelentős arányúnak (a TMK-ban 21 adat; a *bizony-* kezdetű elemek közelében előforduló *lpf* címkét kapott találatok egy része összetett múlt idejű alak volt). Az adatbázisban ez a múlt idő főként a *bizony-*nyal fordul elő, amely a kétely vagy a homályosság, pontatlanság jelölésében kevésbé vesz részt az ezúttal vizsgált származékai-val összevetve.

A (2a–c) példákban nem jelenik meg explicit módon az információ forrása, ugyanakkor mindhárom esetben a megnyilatkozó saját fizikai vagy mentális állapotáról, állapotváltozásáról számol be, így az átélést a *bizony* mellett az igeidő is hangsúlyossá teheti (jelen vizsgálat szempontjából, amely a bizonyosság értékelésével foglalkozik, lehet jelentősége). A (2d) esetében viszont a következtetési folyamat eredménye és a megnyilatkozó viszonyulása válik ekképpen nyomatékosá (azaz a tanú szerint a boszorkánysággal gyanúsított személy olyasmit mondott nem sokkal korábban, amivel lényegében beismerte boszorkányságát):

⁷ Újabbban, más uráli nyelvekkel összevetésben I. Szeverényi (2020: 284); a *kell* és a *lehet* segédigék szerkezetek mellett *-hat/-het* képzős alakokat is az episztenciális modalitás kifejezőjeként tartja számon Kugler (2015: 164–165).

- (2) a. *Bizony engem az senyedék annyira meggyőtrő és győző, hogy egyebet nem tehetek benne, hanem tennap elkezdém magam orvoslani*
(Nád. p. 15–16)
- b. monda az Aszon engem *bizon el ronta*, edes Biro Uram (Bosz. 165.)
- c. Én *bizony nem is tudám hirtelen* olvasni a Kegyelmed levelét gellényesi út iránt. (Bark. 288.)
- d. melyre a Fatens azt felelte Szabó Mihálynak: oda vagy *bizon* már vén Dögh, *el rontád bizon* maghadat (Bosz. 282.)

Dramákban és emlékiratokban (főként Bethlen Miklósnál) szintén előfordul a marker és az -á/-é jeles múlt együttállása, de nem kiugró gyakorisággal. E használatokban sem az információ forrásának típusa válik explicitté: a (3a) esetében a megnyilatkozó mással történt eseményt, radikális állapotváltozást említ (az igeforma, a *bizony*, sőt akár az *ám* mégis egyfajta személyes bevonódásra utalhat). Bethlen viszont közvetlenül átélt tapasztalatokról számol be; a (3c) esetében ráadásul az elbeszélés jelenéből kilépve, ezáltal – feltehetőleg egy későbbi időpontból visszatekintve, a következmények ismeretében – hangsúlyosan eltérő értelmezést ad a korábban jelen idővel kifejezett (pozitív attitűdről árulkodó) gesztusoknak:

- (3) a. Megmondta a fejedelemnek, hogy jönnek az Erdélyi Eretnekek. *Ám elüté bizony a kórság* (DispD.)
- b. a lármáért scilicet, *bizony kicsinybe marada*, élés nélkül nem maradék; (Bethlen Miklós)
- c. ő jó szívvel elköveti, megölel, megcsókol (*megcsókola bizony* Judás módjára). (Bethlen Miklós)

A *bizonyos* esetében azt is meg kellett különböztetni, hogy a mondat, amelyben a vizsgált elem megjelenik, állító vagy tagadó-e, azaz a *nem*, *semmi* stb. *bizonyos* előfordulásait külön kezeltem (a *bizonytalan*-nal való váltakozás kapcsán tárgyalva, 5.2.).

A bizonyosság, bizonytalanság jelölői többfunkciósak, beleértve az olyan szerkezeti kettősségeket, mint a határozó(szó)i (*adverbial*) és mondatértékű, mondatához tartozó (*sentential, disjunct*) használat váltakozása (Simon-Vandenbergen–Aijmer 2008: 55). A hasonló elemekkel foglalkozó szakirodalom egy része előzetesen kiszűri az elemzésből azokat az előfordulásokat, amelyek nem estek át kategóriaváltáson, így csak a mondatértékű (*sentential*) elemek használatával foglalkozik (például az *obviously* esetében, l. Tagliamonte–Smith (2021: 90–91) és az ottani hivatkozások). Jelen tanulmány azokat a használatokat is szem előtt tartja, amelyek jelzői, állítmányi vagy épp határozó(szó)i szerepűek – a *bizonyosan* előfordulásain belül a szerkezeti váltakozás részeként. A hagyományosan módosítószói vagy más olyan használatokra, amikor a marker alaptagja az egész tagmondatban jelölt esemény, a fentiek értelmében *mondatértékű*-ként fogok utalni az *adverbiális* (határozó[szó]i) használatokkal szembeállítva.⁸

⁸ Egyik lektorom szerint ugyanis zavaró a szófaji (*módosítószó, határozószó*) és a mondattani (*határozó*) terminusok váltakozó használata.

A pragmatikai markerek nem feltétlenül esnek át grammatikalizáción és/vagy szófajváltáson, így lényeges, hogy az adott marker milyen mondatrészként jelenik meg, illetve milyen típusú alaptag⁹ értelmezését teszi hozzáférhetővé (e tekintetben a történeti szövegek tagolása miatt szintén több altípusra lehet szükség, 5.4.). Amennyiben a marker mondatértékű (például a *bizonyára* és a *bizonyosan* esetében), azaz az egész tagmondat által jelölt esemény értékelését fejezi ki, akkor a funkció szempontjából lényeges lehet az esemény ideje: bekövetkezett-e, zajlik-e, esetleg a jövőben várható vagy csak feltételezhető. Ennek alapján az elköteleződés és a bizonytalanság skálaként értelmezhető (bevonva azt a szempontot is, hogy a kontextus alapján a megnyilatkozóknak mire lehetett rálátása; 5.3. és 5.4. szakasz).

A korszakban válik adatolhatóvá a hedge funkció a *bizonyos* esetében, így az adatokat aszerint csoportosítottam, hogy bizonyosságra utal-e (booster) vagy körülhatárolatlan, homályos (hedge) jelleget fejez-e ki az adott kontextusban. A történeti forrásrészletekkel szembesülve azonban ezt nem egy eleve bináris kategóriaként kezeltem – ahogy az talán napjainkban elegendő lenne –, hanem szükségesnek tartottam egy további, átmeneti altípus felvételét is (5.1.). Az elhatárolást egyfelől szerkezeti jellemzők segítették (a *bizonyos* mondatbeli szerepe, ez azonban nem bizonyult minden szövegrészlet esetében elegendőnek), másfelől az is szempont volt, hogy vannak-e az adott markernek olyan kollokációi, amelyek egyik vagy másik funkciót megerősítik. Fontos volt tehát – nemcsak a *bizonyos*, hanem a többi vizsgált marker esetében is –, hogy előfordul-e környezetében más bizonyosságra utaló vagy épp hedge-ként értelmezhető elem vagy szerkezet, esetleg megfigyelhető-e idiomatikus használatok, és mi a jelentőségük (például mennyire kizárólagos a korszakban a *minden bizonynal*).

5. Elemzés

Az alábbiakban először az egyes markerek szerkezeti, szemantikai-pragmatikai jellemzőit és váltakozásait mutatom be, ezt követően térek rá az időbeli és társadalmi beágyazottság (elsősorban a regiszter) kérdéskörére.

5.1. *Bizonyos*

Az ezúttal vizsgált leggyakoribb marker a *bizonyos* – a lekérdezés és kézi keresés az összehasonlíthatóság érdekében a toldalékolás nélküli formára korlátozódik, a TMK és a KED forrásai alapján összesen 708 adatot eredményezve.¹⁰ Az állítás részeként megjelenő *bizonyos* (660 adat) funkciói megkülönböztethetők aszerint, hogy meggyőződést jelölnek-e, azaz bizonyosságjelölő (nyomatékosító) szerepűek-e, vagy sem.

⁹ Egyik lektorom kifogásolja, hogy nem a *hatókör* fogalmát veszem figyelembe. Tekintve, hogy e terminus értelmezése elméletfüggő, az egyértelműség kedvéért a tanulmány a hagyományosabb *alaptag* használatánál marad.

¹⁰ A TMK-ban a *bizonyos* lemmára keresve az alábbi toldalékolt formák is adatolhatók, amelyekkel a tanulmány nem foglalkozik: a *bizonyost* ~ *bizonyosat* összesen 107 adatban, a *bizonyossá* 14, a *bizonyosabb* 12, a *bizonyosnak* 9, a *bizonyosak* 5, a *bizonyosodik* ~ *bizonyosít* 4, a *bizonyos-e* 3, a *bizonyosképpen* 2, a *bizonyosra* 2, a *bizonyosról* 1 találatban fordult elő.

A (4a) példában a közvetlen szövegkörnyezet – *mintegy szentírás* – megerősíti a *bizonyos* nyomatékosító szerepét arra vonatkozóan, hogy a mellékmondatban található állítás megbízható, eszerint a mellékmondatban jelölt esemény, állapot megvalósult. A (4b) esetében viszont a teljesebb megnyilatkozást kell figyelembe venni: a megnyilatkozó olyan tudással kíván rendelkezni (*kegyelmedtől bizonyos lenni*) az adott helyzetről, amely számára meggyőző, amelynek valóságtartalma felől biztos lehet, ezáltal ő is megbízható információforrássá válhat mások számára (*tudjak mit írni*):

- (4) a. *bizonios dolog vram mint egi zent iras*, hagi az hatarban uoltak az tatarok Snatimban, (Tel. 71.)
 b. Az Jdew Alat kýwanok ez dologbol keghtewl *býzonýos lenný* hoğ Jsmeg twggýak Boldýsar wrammak az .k. dolga felewł Mýt Jrný: (Svetk. 89.)

A történeti anyag elemzése előtt két okból is szükséges kitérni a jelenkori, illetve közelmúltbeli nyelvhasználatra: egyrészt azzal összefüggésben, hogy a *bizonyos* az utóbbi időben mennyire aktív nyomatékosító szerepben, másrészt általánosítható támpontokat keresve a funkciók elhatárolására. Problémafelvető jelleggel átnéztem a *bizonyos* 500 találatát az MNSz – leírása: Oravecz-Várad-Sass (2014) – beszélt alkorpuszából (amely rádióinterjúkat tartalmaz, tehát jellegénél fogva inkább a sajtó-nyelv tanulmányozására alkalmas, mint a hétköznapi beszélt nyelvhasználatára).¹¹ A mintában a nyomatékosító *bizonyos* nem teljesen példátlan, de igen ritka (8/500 adat): „De az *bizonyos*, hogy a fiatal kutató céltudatos”; „Ez *szinte bizonyos*, hogy nem fog megtörténni”; „kimutatták a kórokozót, hordozója azonban még *nem bizonyos*”. A Budapesti Szociolingvisztikai interjú (BUSZI, Kontra-Várad 1997) 50 elérhető és kereshető szövegét megvizsgálva a *bizonyos* 61 előfordulást ad ki az adatközlőktől, és 28 találatot a terepmunkásoktól, az adatok mindegyike hedge (a *biztos* jóval gyakoribb, 222 adat; a *bizonyára* kétszer, a *bizonyosan* egyszer sem fordul elő). Mindkét adatbázis a hedge használat térnyerésére enged következtetni – ha a nyomatékosító, bizonyosságjelölő szerep nem is szorulhatott még teljesen vissza.

A funkciók elhatárolásához a közelmúlt, illetve napjaink nyelvhasználatára alapján a mondatbeli szerep fontos tényezőnek látszik: legalábbis az MNSz nyomatékosító *bizonyos* találatai állítmányokként jelentek meg (a hedge találatok mindkét adatbázisban jelzői szerepűek voltak).¹²

¹¹ A hétköznapi, akár írott-beszélt nyelvhasználat vizsgálata az MNSz más alkorpuszaiban is problematikus: a személyes fórum és személyes közösségi alkorpuszban sok az ismétlődő találat (így tendenciák megállapítására csak korlátozottan alkalmas), a szövegek egy része pedig nem csak a hétköznapi nyelvhasználatot közvetíti, gyakoriak például a bibliai és egyéb idézetek, parafrázisok.

¹² Egyik lektorom megjegyzi, hogy a jelzői és állítmányi konstruálás ebben az esetben funkcionálisan szinonim lehet (vö. a *dolog bizonyos: ez egy bizonyos dolog*). Állítását a történeti anyagra nézve nem vitatom, azonban úgy gondolom, vizsgálatot igényel, hogy a jelenkori hétköznapi nyelvhasználó számára a *bizonyos* jelzői használata mennyire aktív 'biztos, megbízható' jelentésben (érti-e, produkálja-e). Érdemes ugyanis felvetni, hogy napjainkra a *biztos* kiszoríthatta a *bizonyos* korábbi ilyen használatát (legalábbis a kevésbé válogatott szinteken). A kérdés megvizsgálása túlmutat a tanulmány jelenlegi célkitűzésén.

A vizsgált történeti anyagban 182 adatot azonosítottam boosterként (ez a 660 adat 28%-a). A bizonyosságjelölő előfordulások nagyobb része állítmányi (125/182 adat, 69%) – személyhez kapcsolva (5a, 5b) vagy attól függetlenül (5c, 5d). Ezek közvetlenül a kiemelt esemény, állapot fennállásának nagy valószínűségét, illetve a megnyilatkozó az iránti elköteleződését hangsúlyozzák (akár további nyomatékosító elemekkel, *igaz, eléggé*), a szövegkörnyezetben található információt is minősítve:

- (5) a. igaz *eleggè bizonyos vagyoc en* az szorgalmatosságodrol. (Teophania)
- b. *Bizonyos vagyé* hogy eö legyen (Constantinus és Victoria)
- c. *Már bizonyos*, hogy az ellenség Jenőtül Halmágnak indult (Kár. 107.)
- d. *Az bizonyos*, részegségeim után mindenkor érzettem kezemen,
 lábamon, az ízekben fájdalmat (Bethlen Miklós)

Ezzel együtt a *bizonyos* jelzőként is kifejezheti azt, hogy a megnyilatkozó (esetleg az esemény más résztvevője) biztos valamiben, tapasztalatai alapján megbízhatóként értékel valamit (57 adat, 31%) – ezt többek között a közvetlen szövegkörnyezet (hasonló jelentésű elemekkel és szerkezetekkel, mint a *világos*, illetve a *minden kételkedés nélkül*) igazolja:

- (6) a. *világos és bizonyos gyanósága* nem egyébre, hanem Vida Istvánnéra
 vaygon (Bosz. 328.)
- b. azért *bizonyos hittel, minden kételkedés nélkül* hiszem (Bethlen Kata)

A (7) példából jól érzékelhető a kontextus szerepe: a *valamely bizonyos* két egymást követő funkcionálisan szinonim elem is lehetne, azonban a folytatás – *bizonyos vagy csak gyanúság* – egyértelművé teszi, hogy ezúttal arra irányul a kérdés, biztos, megbízható-e a *dolog*, azaz az információ:

- (7) és hallotaé a Tanú Boszorkánysága iránt *valamely bizonyos dolgot*, avagy
 tsak *gyanúságot* vagy maga tapasztalté (Bosz. 567.)

Összességében tehát a mondatbeli szerep mint tényező inkább csak tendenciát mutatott ki: a nyomatékosító funkció rendszeresebb állítmányként kifejezve, de jelzőként sem elhanyagolható arányú (a hedge funkcióban viszont a *bizonyos* kizárólag jelzős szerkezet része). Az elhatárolásban kiemelten fontosak lehetnek a szövegkörnyezet kevésbé jószolható vagy általánosítható elemei, amelyek szintén a kétség nélküliséget fejezik ki.¹³

¹³ Egyik lektorom kifogásolja, hogy nem különítettem el szisztematikusan a „jelenetbe integrálódó jelentéseket” azoktól, amelyek a „jelenetet kontextualizálják”. Eljárásomat az indokolja, hogy az „integráló” és a „kontextualizáló” elemek elkülöníthetősége egyrészt függ a vizsgált elem funkciójától, másrészt attól is, hogy az adott elem átment-e kategóriaváltáson, ami a *bizonyos* esetében nem történt meg. Így például a *bizonyos* az egyik funkciójában „kontextualizálhatja” a jelenetet (*bizonyos vagyok, hogy*) – a beszélői viszonyulást teszi explicité –, a másikban pedig „integrálódhat a jelenetbe”, amennyiben a proposíció értelmezését módosítja (*bizonyos rétt*). Azok a kontextusbeli tényezők, amelyek az akutális funkció azonosítását támogatják, megerősítik, hasonlóképpen sokfélék lehetnek, azaz nem minden esetben attól függ a szerepük, hogy a „jelenetbe” tartoznak-e, pl. a cselekvéshez, mentális állapothoz (*hiszem, gyanúsága van*), magához a markerhez (*eléggé bizonyos*), vagy a marker alaptagjához (a „jelenethez”) kínálnak további értelmezést (*minden kétség nélkül hiszem*).

A korszakban a feldolgozott források alapján a hedge funkció a booster használatnál jóval rendszeresebb (404/660 adat, 61%). Ezek az előfordulások közelebbről nem meghatározott, nem részletezett eseményt, tulajdonságot jelölnek. A (8a–c) példákban szintén a szövegkörnyezet kínál fogódzót a kevésbé specifikus jelleg kifejezésére (*különb-különb, esztendő vagy tél, nyelvforma*).

- (8) a. *külömb külömb helyekben és ödögben* ['időkben'] *bizonyos Szemeleknek* artot (Bosz. 109)
 b. *leteszi bizonyos terminusra, esztendőre vagy télre.* (Kár. 166.)
 c. *Dobane az fejő Kannaban bizonyos nyelv forma füvet* tett (Bosz. 502.)

A két fő funkció viszonylag közvetlen szövegkörnyezeten belül is váltakozik:

- (9) a. Hogy az első punctumban megh nevezett Kiss Ferencz bubájos tudományu Embernek tarttatott *az bizonyos*, mivel ez előtt circit. 12 Esztendővel *egy bizonyos* Nagy Istók névü Kanász Gyerkőcze a fatensnek S.V. sörtvés marháit őrizvén történetbül említett Kiss Ferencznek írtásában bé eresztett, (Bosz. 296.)
 b. Ez előtt cir. 3. esztendővel e Fatens *bizonyos réten* öszvő szollalkozván véle, mindgyárt akkor is azt felelte: *bizonyossak legyetek benne*, hogy el nem mentek véle. (Bosz. 411.)

A *bizonyos* hedge funkciója tehát nem abból ered, hogy a megnyilatkozó ne lenne meggyőződve az esemény, állapot megvalósulásáról, valószínűségéről, hanem a marker által éppen csak annyi információt oszt meg a befogadóval, hogy az adott esemény, állapot, körülmény fennáll (e tekintetben *bizonyos*). További meghatározást azonban nem tud vagy akar adni a megnyilatkozó, tehát a *bizonyos* az alaptagjának pontatlanul leírt jellegére hívja fel a figyelmet, például *bizonyos réten* (9b): azaz a tanú vagy nem tudja pontosan felidézni, és/vagy nem tartja lényegesnek, hogy pontosan melyiken történt az összeszólalkozás – e tekintetben bizonytalan, de legalábbis kevésbé körülhatárolt. Az azonosítás ezzel együtt a *bizonyos* által megtörténik, azonban a situációs és tematikus kontextus ismeretén múlik, hogy a *bizonyos* milyen mértékben szűkíti le a lehetséges referenseket. Az olyan példák értelmezéséhez, mint az *egy bizonyos Nagy Istók* (9a), egyaránt figyelembe kell vennünk a tanú és a hatóság (beleértve a tanúvallomás lejegyzőjének) nézőpontját, ismereteit. A tanú közvetlenül ismeri az említett személyt, a hatóság azonban nem feltétlenül: a néven keresztül az azonosítás így is egyértelmű, a *bizonyos* viszont jelezhet egyfajta közvetettséget, távolságtartást: vagy nincs, vagy nem is szükséges több, biztosabb információ a kérdéses személyről a vallomás értelmezéséhez.

Az angolban a *certain* 'biztos, bizonyos' az ottani terminológiával intenzifikáló melléknevek között szerepel példaként (*intensifying adjectives* (Quirk et al. 1985: 429)), megkülönböztetve a referensre nézve restriktívnek, megszorítónak tartott használatától (*a certain person* megfelelője a *particular person* 'egy bizonyos személy' (Quirk et al. 1985: 430–431)), emellett magyarázat részeként is előfordul az elem, például a *once* 'egyszer' kapcsán *certain but unspecified time in the past* (Quirk et al. 1985: 531) – amely jelen minősítés szerint hedge (a homályosság [*vagueness*] jelölői között l. még Cheng–O’Keeffe (2014: 361–362)).

A vizsgált történeti anyagban az 'egy bizonyos' jellegű leszűkítést ritkán lehet egyértelműen azonosítani a szöveggörnyezet alapján (a szituációs és tematikus kontextus viszont nem feltétlenül rekonstruálható az elhatároláshoz szükséges mértékben). Az alábbi helyen mind a *hanem*, mind a *bizonyos* előtt megjelenő *csak* támogatja a megszorító (*particular*) jelentést: *de partos és általjáró hely nem mindenütt vala, melyen rendelt seregben által fogna jühetni, hanem csak bizonyos helyen* (Kemény János). Más esetekben azonban a hasonló megoldás ellenére eltérő értelmezés is lehetséges, azaz a kevésbé specifikált jelleg is teret kap: *mert az tábor távol vala, hanem csak bizonyos számu nép örzi vala éjjeleken, s nappal kevesebb* (Kemény János).

A kontextus alapján akár pontosítást is kifejezhetne a kérdéses marker *bizonyos számu* 'tudniillik' *ezer forintokat*, azonban a (10) példában valójában az *ezer forintok* a meghatározott összeg, az azonban, hogy mennyi ilyen meghatározott összeg szerepel a testamentumban, nincs pontosítva (*bizonyos számu*, azaz pontosan nem tudjuk, hányszor és kikre hogyan ilyen összeget):

- (10) Ezeken kívül sok ekklesiákhoz külömb- külömb beneficiumokat, sőt nagy részünt még éltebe is conferált, kiből még maig is élnek; az ország számára is *bizonyos számu ezer forintokat* repositumol (Kemény János)

A hedge funkciójú *bizonyos* kizárólag jelzős szerkezetek része, azonban ezek alaptagjai változatosak és különféle okokból válhatnak kevésbé specifikusan azonosítottakká a szövegekben. Egyfelől megjelennek olyan elemek is, amelyek más kontextusokban épp bizonyosságot jelölnek (pl. *bizonyos dolog*, de vö. *bizonyos dologért régen ellenkezet* (Bosz. 417.); *bizonyos dologért jövőn* (Bosz. 433.); *bizonyos dolgai véget bé ment Egerben* (Bosz. 158.)). Másfelől az egyes események, állapotok lényegében bármely összetevőjét kiemelhetik – az említések további részletezése, így névvel azonosítás vagy a helyhez kötés előfordul, de egyáltalán nem kizárólagos:

- személyek, boszorkányperekben ez lehet:
 - a rontás elkövetője: *rajta mentenek bizonyos személyek* (Bosz. 328.)
 - a rontás elszenvetője: *Imre Mártonnak bizonyos két Fiaj megh nyomorodván* (Bosz. 422.); *bizonios csikaia véletlen az labarul le esvén* (Bosz. 216.)
 - gyógyítója: *el vitte Vadkertre bizonyos Orvos Asszonyhoz* (Bosz. 348.); *bizonyoss ott valo Asszony füeket adott megh fürösztéssére* (Bosz. 291.)
 - a tágabb közösség más tagjai: *hivatott bizonyos komakat* (Bosz. 61.); *a háznál lévő bizonyos menyecskét szőlőben hitta* (Bosz. 293.); *bizonyos Vásárhelyi Leánt* (Bosz. 87.)
- a vádlottal kapcsolatos konfliktus: *bizonyos öszvő szollások után* (Bosz. 224.); *bizonyos nehezteltyésből* (Bosz. 296.)
- a konfliktus tárgya: *bizonyos Dologh erant eöszve veszvén* (Bosz. 414.); *bizonyoss bor árra miatt eöszve zördülvén a Fatens* (Bosz. 291.); *bizonyos ponyváknak öszvő vagdalását gyanitván* (Bosz. 411.); *bizonyos Rétekért pörlekedett* (Bosz. 218.); *bizonyos kölcsön kért lisztért meg haragudván* (Bosz. 438); beleértve, amikor a gyanús személy kér valamit, és nem kap: *bizonyos alma nem adásért meg fenyegette* (Bosz. 277.)

- egyéb tárgyak vagy élőlények a háttértörténet részeként: *bizonyos virágmagoknak kertben való vetésére ment volna* (Bosz. 354.); *bizonyos kender vágóját sokszor irt Asszonyinak* (Bosz. 415.); *bizonyos talált mihének le vágására hitta volna* (Bosz. 415.)
- a rontás, károkozás módja: *bizonyos öntest* (Bosz. 217.); *bizonyos eöntést eöntött volna* (Bosz. 409.); *bizonyos mérget be adtak néki innya* (Bosz. 218.)
- a betegség és tünete: *bizonyos hólyagokat rajta* (Bosz. 218.); *bizonyos nyavalyaban nevezetessen pedig kötésben hirtelen esván* (Bosz. 569.)
- a gyógyítás eszközei: *bizonyos füvet vit* (Bosz. 416.); *bizonyos Zsirral meg kent* (Bosz. 103.); *bizonyos füstülni való szert adott* (Bosz. 296.); *bizonyos veres Zsir forma eszközt* (Bosz. 95.); *bizonyos mazzagot kötött által* (Bosz. 286.)
- más olyan eszközök, amelyeket a tanúk gyanúsnak tartottak: *bizonyos írját avagy kenőcsit* (Bosz. 98.); *bizonyos Babonás eszközét* (Bosz. 296); *több bizonyos bubajos tétemény miatt* (Bosz. 400.); *bizonyos borsó szemekkel és holt szénnel nézegetett* (Bosz. 220.); *azon alkalmazatossággal bizonyos Cserépre akattak a kiből volt bizonyos szórkos kenyő, és sok féle szőr* (Bosz. 414.)
- időpont vagy időintervallum: *egy bizonyos napon estve* (Bosz. 474.); *bizonyos eczaka oda juttván* (Bosz. 348.); *bizonyos alkalmazatossággal palántatt rakni* (Bosz. 328.); *nála lakván bizonyos ideig* (Bosz. 192.)
- helyszínek: *az Ablakon lévő bizonyos lukacsokan gyűjt volna iczaka bé* (Bosz. 216.); *ki vetette bizonyos helyre az hora* (Bosz. 274.); *az Erdőn bizonyos helyen dögölve feküdt* (Bosz. 400.).

Dramákban, levelekben és főként az emlékiratokban szintén találhatók a fentiekhez hasonlóan jelölt tartalmak, fogalmi csoportok. Az alábbi példák mindegyikét Kemény János önéletrajzából idézem az egyszerűség kedvéért, hasonlóak ugyanis több korabeli emlékirtnál is megjelennek. Ilyenek a személyek és csoportok (*bizonyos generálist, bizonyos hadakkal*), mennyiségek (*bizonyos summa pénz*), jellemzők, tulajdonságok (*bizonyos jegyű zászlók, bizonyos jegyek alatt*), érzések, mentális állapotok és konstruktumok (*bizonyos okaim, bizonyos félelmek*), valamint elvont fogalmak, társadalmi konstruktumok (*bizonyos parancsolat, bizonyos consideratiókra, restituáltatott bizonyos circumscriptiókkal, bizonyos praesidiummal*).

A magyar *bizonyos* esetében a kevésbé specifikált jelleg a szükségszerű (vö. (8c) *bizonyos nyelvforma fű*, amelyet a tanú valószínűleg nem képes pontosabban leírni) vagy szándékos pontatlanság mellett a kontextusra hagyatkozással, a közös, megosztott tudás feltételezésével magyarázható. Boszorkánypereken tanúkihallgatások jegyzőkönyvében a (11) példában visszatérő megoldás formula részeként az eljárás egy szakaszára és annak eredményére hívja fel a figyelmet:

- (11) jöttünk ki ugyan T. Ns. Gralis Exmissiója mellett T. Ns. és Vitező Pinkoczi Horvát Uram !Adám eő Klme Eszenyi Jobbágya Sandor Mihály Instantiájára *bizonyos Collateralis Inquisitionak* végben vételére, mely is ez aláb megh irt mod szerént következik. (Bosz. 324.)

A (11)-hez hasonló példák esetében a *bizonyos* orientál, a befogadó számára azonosíthatóvá teszi az adott eseményt, személyt, körülményt a diskurzusban (talán a

vizsgált anyagban ez áll a legközelebb a megszorító használathoz, a *particular* jelentéshez), egyúttal kifejezve, hogy a továbbiakban jelentősége lesz – jöllehet a részleteket, így ennek okait még nem ismerjük.

A kevésbé specifikus azonosítás ugyanakkor többféle olyan minősítéssel járhat együtt a korszakban, amely főként a megnyilatkozó személyes attitűdjét közvetíti, így szükségessé vált egy harmadik csoport megkülönböztetése (74 adat, 11%).¹⁴ Ilyen például, amikor a *bizonyos* azt fejezi ki, hogy a megnyilatkozó szerint egy adott személyben meg lehet bízni (amellett, hogy nem azonosítja az illetőt névvel vagy más módon – ez a vizsgált anyagban főként Barkóczy Krisztina leveleiből adatolható (Varga 2022c)):

- (12) a. az árvízről el nem mehetni, *bizonyos ember*től értette. (Bark. 44.)
 b. gondolkodom, hogy Kegyelmed levelét nem vettem, holot *bizonyos posta* jöt onnét (Bark. 91.)
 c. Csak legyen *bizonyos ember* mellettek, mert ezek eb ebnek baráti mind, megeméstnek bosszúsággal (Bark. 18.)
 d. noha én irtam mind Botkának, de nem árt Szívem, ha *bizonyos ember* küldesz, mert úgy látom, hogy aszú szőlő bort is lehet csinálni. (Kár. 111.)

A későbbiekben hasonlót fejez ki a *bizalmas*: jöllehet a TESz. a 17. századtól adatolja, a TMK-ban nincs rá adat (a vizsgált drámákban és emlékiratokban sem), a *bizodalmas* pedig ritka, elsősorban a levelekben jelentkezik formulaként, és legtöbbször az adott levél címzettjét minősíti. A megnyilatkozó bizalmát is magába foglaló az értelmezés nemcsak személyre, hanem (megbízható forrásból származó, ám kevésbé specifikált) hírre, információra, más entitásra vonatkozhat – amelynek teljesülésében, fennállásában a megnyilatkozó vagy az esemény más résztvevői bízhatnak, esetleg másokat biztathatnak vele (vö. (13c)):

- (13) a. Úgy látom, Szívem, Kegyelmed előtt még akkor nem volt tudva az erdélyi dolog, de már tudom, tudja, s leszen ottan is *bizonyos* communicatiója. (Bark. 167.)
 b. Mely Scholaban valo sovargast el unvan, hofi *bizonios functioban* lehetne elete, minapiban talalt vala megh (Szépir2. p. 331.)
 c. Kegyelmed *bizonyos hollétéről* nem biztathattam (Bark. 174.)

Szintén személyes attitűdöt is jelölhet a *bizonyos* olyankor, amikor a megnyilatkozó azt hangsúlyozza, hogy a nem pontosan azonosított alkalommal vagy helyen valamiféle esemény biztonságosan mehet végbe (a TMK-ban és a vizsgált

¹⁴ Egyik lektorom megjegyzi, hogy az idézett a (12a–d) példákban a *bizonyos* specifikáló vagy kidolgozó szerepű (valamint kifogásolja, hogy az attitűd itt laza értelmezést kap). Ha a specifikálást az azonosíthatósághoz kötjük, akkor nem nyilvánvaló, hogy a *bizonyos ember, hely, alkalmatlanság* esetében a specifikálás, így az, hogy a denotátum azonosíthatóbbá válik, igaz lehetett-e – akár a 18. századi levél befogadójának nézőpontjából szemlélve is. A kidolgozó szerep elfogadható, azonban nem derül ki a terminusból, hogy milyen természetű többletet jelentene. Az attitűdjelölést a bármilyen típusú érzelmi töltetű, affektív viszonyulás kifejezésé-ként értelmeztem (vö. Larsson 2019: 246; Gray–Biber 2014: 224), a bizalom, a megbízhatóság és a biztonságérzet ebbe a felfogásba illeszkedhet.

dramákban és emlékiratokban nincs adat *biztonságos*-ra, a hasonló jelentésű *bátorságos* is ritka, a TMK-ban 21 adattal):

- (14) a. kjrttük hogiha ugjan annak ugj kel lennj hogj el ne oßolljunk ü Ng'a, uagj Bathorban, uagj *egj mas bizonios helre* Balichon bennünket, hogj tugjunk mys houa ilist hozatnj ne chauarogjunk falurol falura Biljel.
(Tel. 23.)
- b. Kegyelmed azt parancsolta, ha *bizonyos alkalmatosság* leszen, úgy küldje el a mustrakönyvet
(Bark. 161.)

A (12–14) példákban látott használatok a korszak sajátosságai lehetnek.

A *bizonyos* funkcióinak időbeli alakulását a 2. táblázat mutatja (az adatszámok a terjedés szempontjából szükségszerűen tájékoztató jellegűek, ugyanis a mintavétel nem kiegyensúlyozott: a 18. századból több és nagyobb terjedelmű szöveg származik, mint a megelőző időszakokból).

<i>bizonyos</i>	16. század	17. század	18. század	összesen
hedge	4	39	361	404
booster	14	23	145	182
attitűd	8	23	43	74
Összesen	26	85	549	660

2. táblázat

A *bizonyos* funkcióinak időbeli megoszlása a vizsgált forráscsoportban

A 2. táblázat alapján a hedge funkció arányaiban markáns növekedést mutat a 17–18. század során (az előbbi időszakban 46%, az utóbbiban 66%-ot tesz ki). A különbség valójában a regiszterek közötti eltérő preferenciákkal magyarázható, ahogy az a 3. táblázatban látszik.

<i>bizonyos</i>	booster	hedge	attitűd	összesen
boszorkányper	36	279	3	318
drama	15	9	8	32
emlékirat	36	80	8	124
levelezés	95	36	55	186
Összesen	182	404	74	660

3. táblázat

A *bizonyos* funkcióinak megoszlása a különböző regiszterekben (adatszám)

A *bizonyos* a vizsgált regiszterek közül a boszorkányperekben fordul elő leggyakrabban (a többi regiszterrel összehasonlítva az adatok 69%-a a jegyzőkönyvekben található, a szövegcsoporthon belül pedig 88% a hedge aránya a többi funkcióhoz képest). Az adatok közel fele (48%-a) tehát egyetlen regiszterből származik, ezért az ott megfigyelhető sajátosságok az összképet is nagyban befolyásolják. A boszorkányperek zöme 18. századi szöveg, és ezekben a leginkább kiemelkedő a *bizonyos* hedge funkciója, így főként ez a tény magyarázza a 2. táblázatban látott

növekedést. A jelentős preferencia oka az lehet, hogy a tanúk akár évekkel korábbi eseményeket idéznek fel, ez pedig a memória korlátai miatt reflektáltan kevésbé specifikus, bizonytalan leírásokhoz vezethet, amint az fentebb látható volt (ez részben igaz az emlékiratokra is, utóbbi regiszter is kiemelkedik az arányaival, ha nem is olyan mértékben, mint a boszorkányperek).

Felmerül, hogy más területeken a perek lejegyzői kevésbé őrizték meg a hasonló elemeket az ügy szempontjából fontos vagy tényyszerű részletek javára, illetve hogy a bizonytalanság túlzott kifejezését kerülendőnek tarthatták (Culpeper–Kytö 2010: 377–379). A magyar boszorkányperes jegyzőkönyveknek ugyanakkor jellegzetessége az az elvárás, hogy a tanúk *cirkumstancialiter, voltaképpen*, azaz a körülményeket legteljesebben figyelembe vevő részletességgel számoljanak be (beleértve azt is, mi az, amiért nem minden esetben vállalnak felelősséget a tanúk, például hogy a gyanús személy követhette-e el a rontást, vagy, hogy „bizonyosak”-e abban, hogy a gyanús személy boszorkány (Varga 2022a; 2022c)).

Az idő és a regiszter együttes hatását mutatja az, hogy míg a hedge funkció 18. századi magas részesedéséért elsősorban a boszorkányperek (273/361 adat), kisebb részben Károlyi Sándor és Székely László emlékiratai (30 és 18/361 adat) felelősek, addig a 17. századi szintén viszonylag magas részesedés főként Kemény János emlékiratainak köszönhető (23/39 adat). A magánlevelekben a bizonyosság jelölése a legnagyobb részesedésű, de maga a levelezés mint regiszter viszonylag kiegyensúlyozott megoszlást mutat. A személyes attitűdjelölést tartalmazó előfordulásokban is van kevésbé körülhatárolt jelleg, ami a hedge-ekhez hasonlóvá teszi őket, jöllehet egyfajta elköteleződést is jelölnek, így átmeneti kategóriaként egyelőre érdemes szem előtt tartani – további adatok tükrében e felosztás később felülvizsgálható.

5.2. Nem bizonyos vs. bizonytalan

A két adatbázis alapján a *bizonyos* adatainak igen kis része jelenik meg tagadva (48/708 adat). Ebbe az összehasonlíthatóság érdekében nem számítottam bele azokat az eseteket, amikor nem az esemény, állapot, információ bizonyos volta az, ami tagadott (a (15a) és a (15b) a *bizonyos* hedge kategóriájába tartoznak):

- (15) a. hogy adnának vagy kérnének pénzt fel, mert ahoz *bizonyos napokig*
nem lehetne nyulniok (Bosz. 511.)
- b. Úgy let volna, ha *bizonyos dolog* meg nem gátolt volna, melynek okáru
írnom nem szükség. (Bark. 317.)

Szintén nem soroltam ide a pleonasztikus tagadás (PT) különféle eseteit; a (16a) példa az aspektuális értelmezéssel magyarázható (*míg* kötőszós, ráadásul a tagadás ezúttal sem a *bizonyos*-t érinti). A (16b) esetében pedig a tagadott főmondat válthatta ki a PT-t (újabbán részletesen: Gugán 2021; 2022), a *bizonytalan* esetében viszont hasonló szerkezeti-szemantikai megoldásra (egyelőre) nincs példa, így közvetlenül nem vethető össze a *bizonyos* alábbi használatával:

- (16) a. beszédének Aszonyom, mint addig is nem hívé, *miglenten bizonyos* és
tapasztalható okait *nem latta* (Constantinus és Victoria)
- b. nimely ujságot meg nem irok; mivel az Level *nem bizonyos hogj elne*
tivedne vagj felnem bontanak; (Peregr1. 178.)

A 48 *nem bizonyos* (vagy épp *semmi bizonyos nem / nincs*) típusú szerkezet a *bizonytalan* összesen 42 adatával állítható szembe (az utóbbi is kimutatható a 15. századtól kezdve, vö. TESz., ÚESz.). A váltakozás közvetlen szöveggörnyezetben is megfigyelhető – a tagadó használat (17ab) mellett az állítóval váltakozva sem példátlan (17c):

- (17) a. ebben egészen *bizonyos nem vagyok*, s csak úgy is írom mint
bizonytalan (Bethlen Kata)
b. de mint hogy *bizonyost nem irhattam bizonytalan állapotamban*
indulásomról és egyebekről (Peregr1. 31.)
c. *bizonyos akart lennie*, hogy te Nagyságodnak *bizonytalan dolgot* ne
írjon. (Nád. p. 171–172)

A mondatbeli szerepek összességében kiegyensúlyozottan oszlanak meg (az összesített adatok 48%-a jelzős szerkezet, 52%-a állítmány), az egyes változatok preferenciája viszont eltérő (4. táblázat).

	jelzős szerkezet része	állítmány	összesen
<i>nem bizonyos</i>	29 (65%)	19 (41%)	48
<i>bizonytalan</i>	14 (35%)	28 (59%)	42
Összesen	43 (100%)	47 (100%)	90

4. táblázat

A *nem bizonyos* és a *bizonytalan* mondatbeli szerepei a vizsgált forrásokban

A *nem bizonyos* típus rendszeresebb jelzőként (29/48 adat, 60%) mindegyik a bizonyosság, megbízhatóság hiányát jelöli (jelzői: (18a), állítmányi: (18b)), míg a *bizonytalan* esetében fordított a helyzet (28/42 adat, 68% állítmányi; állítmányi: (18c), jelzői: (18d)):

- (18) a. Már én a Kegyelmed leveleit is még most küldöm. Már három rendbelit,
mert soha *nincs bizonyos helye*, nem tudtam hol kerestetni. (Bark. 315.)
b. Már az menyí, még előttem *nem bizonyos*. (Bark. 22)
c. mit akar nagyságod, mert az nagyasszony önagysága *bizonytalan* a
dologban. (Székely László)
d. Tudom ides rokonom elig *bizonytalan* hirt hallotok felölünk, de azoknak
ne hgyetek semmjt. (Tel. 28.)

Tekintve azonban, hogy a vizsgálható adatszám ennyire csekély, az aránybeli különbségekből nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, így a mondatbeli szerepek viszonylagos szabad váltakozásáról beszélhetünk.

Ugyancsak a későbbiekben nagyobb adatmennyiségen tesztelhető tendencia, hogy a vizsgált anyagban a *nem bizonyos* állítmányként a *bizonytalan*-nál gyakoribb egyes szám első személyű alannal (11 adat, harmadik személyű 8 adat), míg a *bizonytalan*-t inkább a harmadik személyű alany jellemzi (21 adat, 6 első személyű), például:

- (19) a. Mert *nem vagyok bizonyos*, ha ugyan megszűnt-é ara az pestis.
(Bark. 300.)
b. Mind az által *ezek bizonytalan dolgok levén*, velle sietni nem tanácsos
(Kár. 56.)

A funkciókra térve a *bizonyos* és a *bizonytalan* megfelelést mutat a mentális állapot értékelése kapcsán, azaz e téren variálódnak ((18c) *őnagysága bizonytalan a dologban* vs. (17a) *bizonyos nem vagyok*), ahogyan az információ megbízhatóságát nézve is ((17c) *bizonyost* [ti. hírt] *nem írtattam* vs. (18d) *bizonytalan hírt hallotok*, sőt (18b) *előttem nem bizonyos*). A megfeleltetést ugyanakkor korlátozhatja az alaptag pozitív vagy negatív konnotációja (ilyen például a (20c) *bizonyos reménységem nincsen* vs. ?*bizonytalan reménységem van*, vagy épp a (20d) *semmi bizonyos boszorkányságát nem tudja* vs. ?*bizonytalan boszorkányságát tudja*).

Ugyancsak tendenciának tűnik, hogy a tagadott szerkezetben szereplő *bizonyos* jelzői használata inkább szélsőséget mutat, olyan szélsőséget jelölő elemekkel társul, mint a *semmi*, *egészen*, *legkisebb* (összesen 16/48 adat, tehát az előfordulás nem teljesen esetleges). Az alábbi szerkezetek azt hangsúlyozzák, hogy egyáltalán nincs tudomása a megnyilatkozóknak olyan információról, fejleményről, amelyben bízhatna, vagy megbízható lenne:

- (20) a. Pandur Mattiast küldöttem, iolehet hogy bizon *semi bizonios uegezesel es informatioual nem küldhettem*,
(Zr. p. 272)
b. Most *semmi újságom oly bizonyos nincsen*, kinek hitelt adhatnék
(Kár. 91.)
c. egjebüve *semmi bizonyos reménységem nincsen*,
(Peregr1. 39.)
d. *semmi bizonyos Boszorkányságát* nem tudja a Tanú
(Bosz. 102.)
e. Kis Annának is boszorkánysága felül sem valamelly gyanúságot, *sem leg kisseb bizonyos dolgot* nem hallott
(Bosz. 567.)

A *bizonytalan* viszont implikálhat skalaritást, és nyomatékosítható is:

- (21) a. Valy *mely bizonytalan* izenet ez
(Szép m. kom.)
b. Mindazáltal ez *igen bizonytalan* alkalmatosság lévén, jut-é
Kegyelmednek kezéhez, nem tudhatom
(Bark. 233)
c. Ujsagink Mgs Vr ha mik vólnának *bizonytalan és gjenge papirosra* nem
igen illő bizni
(Peregr1. 153.)

Itt érdemes megjegyezni, hogy a TMK-ban a *bizonytalan* toldalékolt adatai csak nyolccal növelik az adatszámot (40 adatot eredményezve), míg a *bizonyost nem* stb. 83 adattal szerepel; utóbbi jellemzően a tudással, közléssel kapcsolatos (*semmi bizonyost nem tud* stb.), elsősorban a boszorkánypereknek (52 adat), kisebb mértékben a leveleknek köszönhetően (31 adat). Figyelembe véve, hogy igen csekély mennyiségű előfordulásban jelentek meg variánsok, a váltakozást befolyásoló tényezők részletesebb meghatározása további kutatást igényel.

5.3. Bizonyára

A *bizonyára* és formai változatai – *bizonyába*, *bizonyával*, *bizonynal* – összesen 239 adatot tesznek ki a vizsgált anyagban. A kódexekben megfigyelhető formai változatosságot még a fordítás tényével, a latin sokféle megoldásának közvetítésével

hozzák összefüggésbe – egy-egy nyelvmélék általában egy-egy változatot alkalmazott rendszerebben, így nem lehetett határozott funkcionális elkülönülést azonosítani (vö. Juhász 1992: 828–829).

A későbbiekben az eredeti szövegek is őriznek valamennyit a sokféleségből, jöllehet a *bizonyára* fordul elő a legrendszeresebben a vizsgált anyagban (136 adat, ezt követi a *bizonnyal* 87 adata, a legritkébbak pedig a *bizonnyában* 11 és *bizonnyával* 5 előfordulással). Továbbra is változatokként kezelhetők a kérdéses elemek, ugyanis az anyagból kimutatható és az alábbiakban tárgyalt különféle funkciókban egyaránt jelentkeznek (ha nem is egyforma arányban; a *bizonnyával* esetében kevesebb funkciót sikerült azonosítani, ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy más használatokban az elem nem is volt lehetséges, a szórványos előfordulás miatt viszont egyelőre nem sikerült a továbbiakat is adatolni). A 16. századi adatok még mind a négy variánst tartalmazzák, a 18. század során azonban már csak a *bizonnyára* és a *bizonnyal* váltakozik egymással.

Az ómagyarban a *bizonyára* és változatai még leggyakrabban adverbialisak (vö. Juhász (1992: 817–818); modális értékben inkább csak felbukkannak, vö. D. Máta (2003: 425)), a középmagyarra ugyanakkor lezajlott a grammatikalizáció, így az adatok zöme (185/239 adat) mondatértékű (*sentential*), azaz az egész tagmondatban jelölt esemény, állapot értelmezéséhez járulnak hozzá. Ezzel együtt még nem példátlan a *bizonyára, hogy* ~ *bizonnyal, hogy* átmeneti szerkezet (3/239):

- (22) a. *bizonniara hogi* egh sem tartottam minden nemben ellendt (Zr. p. 64)
 b. Mihelt kezdék felölle beszélleni, *bizonyára, hogy* soha az eggik kezemet nem mozdíthatom, sem az ujjaimat (KBosz. 20.)
 c. Azertt Jo Vram Es Jo fyam *Býzonýal hogý* En Nem twdok Jmmar semmýtt sem gondolný sem chelekedný (Svetk. 140.)

Emellett még a 16. századi drámaszövegekből adatolható az adverbialis szerep (*bizonnyában* 'bizonyosan' és *valóban szeretik egymást*), a *bizonnyal higgye, bizonnyal tudom* stb. pedig főként a későbbi levelekből és boszorkányperekből származik (összesen 46/51 adat). Emellett a *bizonyára* a 18. századi drámákban nem példátlan birtokos személyjeles formában sem, közlést nyomtatékosítva (5 adat, utóbbiakat nem számoltam bele az összesített adatszámba):

- (23) a. *Bizonyomra mondom*, hogy én Urad nem vagyok (Menekmus)
 b. Hogy ezek így, 's-nem külömben vannak, *bizonyomra mondom*. (Menekmus)
 c. hadd legyen hat garas; másnak *bizonyomra mondom* nem annám. (Gyöngyösy)

A *bizonyára* grammatikalizációját a pozíció megváltozása is jelezheti, adverbialisaként közvetlenül az ige mellett áll, míg mondatértékű használatban az állítmánytól távolabbra, illetőleg a mondat élére kerülhet (már az ómagyarban is, Juhász 1992: 817–818). A változás előrehaladott jellegét mutathatja a viszonylagos szórendi szabadság: a mondatértékű *bizonyára* a tagmondat, mondat végére is kerülhetett a középmagyarban:

- (24) a. Hiszen nevem oly nagy vagyon, hogy majd ama bölcs Alexandernek
sem volt nagyobb *bizonyára* (DispD.)
b. mindeddigh is töb levelet mert nem lattam, ki ennalam pedigh feletem
igen kedves volna, *kedves uolna bizoniara* (Szépir9. p. 736)

Az adverbális elfordulások fő funkciója a nyomatékositás jellemzően tudást, hitet és más mentális állapotokat, érzékelést minősítve (a középmagyarban ez már főként a *bizonnyal* esetében mutatható ki: *bizonnyal tudja, mondja, látott* stb., de vö. *bizonyomra mondom*, (23a–c) példák). A mondatértékű használatok értelmezése ugyanakkor nyitottabb. Az ómagyarhoz (vö. Juhász 1992: 836) képest a közép-magyar korszak újdonságaként figyelhető meg az átértékelődés a 'biztos, tudható' (a cselekvés, mentális állapot jellemzője, adverbális használat) → 'feltehetőleg, valószínűleg' irányába (a teljes tagmondatban jelölt eseményt értékelve, mondatértékű használat), azaz a vélekedés előtérbe kerülése, a *bizonyára* és változatai, de a *bizonyosan* esetében is (5.4.).¹⁵

A funkcióbővülés annak kapcsán ragadható meg, hogy a mondatértékű *bizonyára* többféle valószínűségi fokon álló cselekvéseket, állapotokat, körülményeket is értékelhetett, beleértve a jövőben, várhatóan zajló, feltételezett eseményeket. Így amellet, hogy a megnyilatkozó többé-kevésbé meg van győződve az alaptagban jelölt esemény, állapot bekövetkezésének valószínűségéről, mégsem tényként vállal érte felelősséget (azaz a hedge funkción belül a „pajzs” típusba tartozik (vö. Culpeper–Kytö 2010: 362)).

Egyes leírások megkülönböztetik bizonyosságjelölők konceptuális és procedurális jelentését: például a *certainly* 'biztosan, bizonyosan' esetében „tartalmas” jelentésnek számít az episztemikus bizonyosság kifejezése, míg procedurálisnak az, amikor egy olyan nézőpontot, kiindulópontot jelöl ki, ahonnan a megnyilatkozó aktuális állásfoglalása értelmeződik a résztvevők felé. Így például az *I certainly believe* 'bizonyosan, biztosan hiszem' kifejezheti azt, hogy a megnyilatkozó bizonytalan az adott kérdésre vonatkozóan, más tekintetben viszont nem (vö. Simon-Vandenberg–Aijmer 2008: 211–212; l. még Silver 2003). A kettősség grammatikalizációval járó jelentésbeli rétegződés eredménye (Simon-Vandenberg–Aijmer 2008: 54–55) (az *I trow* kapcsán Bromhead (2009: 274–275, 279)).¹⁶

A *bizonyára* és változatai kapcsán vizsgált használatokban viszont nem a különböző tartalmak szembeállítására mentén jelenik meg a bizonytalanság. A *bizonyára* és változatai esetében nincs szembeállítás, hanem a marker által kiemelt esemény megvalósulása kapcsán jelenik meg a meggyőződés mellett kétely is (az angol *surely* 'biztosan, bizonyosan' kapcsán l. Downing (2001: 253–254, 261)).

¹⁵ Hasonló változás mehetett végbe az *ígyöl* ~ *egyült* ~ *együtt* esetében, feltehetőleg ugyan-csak a közép-magyar kor során (Varga 2024).

¹⁶ „Uhm I certainly believe that the event should have been reported. [...] By using *certainly* he is conveying that he is unsure about the answer to the question but sure about something else. The use of *certainly* thus occurs in a context of uncertainty rather than certainty. [...] *certainly* expresses certainty about one aspect, one element, and thereby implicitly expresses uncertainty about other aspects. [...] Again, this shows the pragmatic compatibility of *certainly* and markers of subjective doubt and qualification.” (Simon-Vandenberg–Aijmer 2008: 211–212)

Hozzá kell tenni, hogy, jóllehet a grammatikalizáció lezajlik, és így az alaptag az adatok nagy részében megváltozik, a funkció nem minden kontextusban értékelődik át. Az alábbiakban azt mutatom be, hogy a *bizonnyára* és változatainak használata hogyan mozdul el a bizonygatás funkciójától egyre inkább a vélekedés kontextusai felé. A középmagyarban még a bekövetkezett eseményekre, állapotokra vonatkozóan is megfigyelhető a bizonygatás. A tényyszerűséget hangsúlyozó, 'bizony, valóban, igazán' jelentésű *bizonnyára*, *bizonnyában* és *bizonnyal* a korszakban ritka, ha nem is példátlan (10/185 adat):

- (25) a. *Bizonnyara el iőt*, io fiam, adgyunc halat öneki, hogy minket meg látogat, es magat minekünc *meg jelentette* (Teophania)
 b. Eddig *bizonnyára tűrhető volt* járatunk, tsak az Atyainknak Istene azutánis így folytassa (József)
 c. de az után ugyan *bizonnyába viszketett úgy annyira*, hogy jól megtemérdekült az orczám bére. (Nád. p. 101)
 d. wýsagom semmý Nýnchen egýeb. hanem hogý az *frýgý .8. Eztendeýgh Býzonýal megh volna.* (Svetk. 142.)

Szintén nagyobb fokú meggyőződésről árulkodhat a közvetlen kontextus (például azáltal, hogy kérdést válaszol meg (26a), vagy épp a hasonló funkciójú elemek, szerkezetek megjelenése, mint az *erősítette* (26b)):

- (26) a. [Polgáry] És azok a versek oly hathatóssak lehetnének?
 [Sohonnay] *Bizonnyára hathatóssak*, mert meg cselekszik azt, hogy... de hadgyuk reám a dolgot (Gyöngyösy)
 b. ugyan öszvő verte Czakiné kezeit, és azt *erősítette, hogy bizonnyára* nem Istenes halallal holt megh. (Bosz. 291.)

Az -á/-é jeles múlt idejű igealakokkal való együttállás, amely esetleg közvetlenebb, személyes tapasztalatra utalhatna, igen szörványosnak bizonyult a vizsgált források alapján. Az alábbi példák sem valószínűsítést, hanem bizonygatást fejeznek ki:

- (27) a. Az leves kenyeret megcsináltatám, és *bizonnyára mikor feladák igen vajás vala*. De mihelt egy-egy szelet kenyeret kivöttünk volna benne – nyolcan valánk az asztalnál –, de mingyárást nagy hertelenséggel elenyészék az vaja és feli (KBosz. 21.)
 b. Értem az te Kd szerelmes ura, az én szerelmes urambátyám leveléből, hogy ő kmének betegsége volt, kin *bizonnyára igen megszomorodám* (Nád. p. 143–144)

A (27b) egyúttal arra is példa, hogy a *bizonnyára*, a *bizonnyában* és a *bizonnyal* rendszeresen nyomatékosít attitűdjelölést, érzelmkifejezést 'bizony, valóban, igazán' értelemben (49/185 adat):

- (28) a. *bizonnyára nagy szívem szerént és nagy szorgalmatossággal* kívánnám én ti Kteket látni (Nád. p. 15)
 b. Azt *Býzonýaba Jgen Banom* hog azonýom Beteges (Svetk. 13.)
 c. Ismael Mért tartasz immár ekkoráig függőben? *Bizonnyára nagy bánatot ereszesz szívemre.* (Joás)

- d. magad állapottyát kedvessen értettem, de szegény Klárám változását és abból következő bánatodot *bizonnyára olly szomoruan értettem*,
(Kár. 116.)
- e. hogy peniglen Nagyságod ellenközö egessegeleg legien *banom bizoninial nem kiczinne*.
(LobkPopp. 56.)

A mondatértékű adatok több mint kétharmada ugyanakkor egy, a jövőben várhatóan, vélhetően bekövetkező eseményre vonatkozik – többnyire olyan zajló történésekre, amelyekre a megnyilatkozónak nincs közvetlen rálátása, vagy pedig elméleti síkon feltétel vagy hasonlítás részeként jelenik meg (126/185 adat). Például:

- (29) a. Jai, hová legyek? *Bizonnyára mindgyárt* fel akasztat (József)
- b. *Ha Istennec igen nagy gondgya volna az öueire, bizonnyara nem volna ennyi nyomorusag.* (Teophania)
- c. *Bizonnyara* buban, banatban ninczen keseruesb, mint az versönes es szo fogadatlan fiu (Teophania)
- d. *bizonnyara* valakinec Isten az könyebseget es bekeseget adgya, czac ott vagyon (Teophania)
- e. *Bizonyal készebb vagyok* meg halni, mintsem illy nyomorúltan tovább élni (Joás)
- f. *Bizonyában nem bántanám* tö Kteket ily gyakorta ezzel, de nagy fogytkozásom miatt kiszelenítetttem erre. (Nád. p. 116–117)
- g. mert *bizonyával miltóbban vallhatja* Kdet atyjának és az én szerelmes asszonyomat anyjának, *hogy nem mint* minket (Nád. p. 136–138)

A több-kevesebb meggyőződést és valamelyes kételyt időnként a közvetlen környezetből lehet kikövetkeztetni (a (30a) példában az *arányzom* 'vélem, feltételezem', a (30b)-ben a *véltem*, a (30c)-ben maga a megelőző kérdés jelzi a bizonytalanságot):

- (30) a. a' mi *bizonnyára, tsak úgy arányzom*, nagy zenebonában, 's hadi versengésben is vettend üdővel bennünket (Magszégyenült irigység)
- b. nyomában érek az egész ijedés' okának, a' mit *bizonnyára nem egyébnek lenni véltem*, hanem rövid üdő múlva következő háborúnak (Joás)
- c. Mi a Tatár ember ez? Ez *bizonnyára* vagy Poéta, vagy bolond.
(Gyöngyösy)

Hasonlóképpen tekinthetünk az ígéretre, fenyegetésre – utóbbiban ugyan a beszélői elkötelezettség érzékelhető, az azonban ebből nem következik, hogy a kilátásba helyezett esemény ténylegesen be is fog következni:

- (31) a. szitta, és fenegette az raboskodó személyt, [...] *bizonnyára* Egerszeghi fogságban viteti (Bosz. 418.)
- b. miért köllött neki megh ölni az eő tyukját, aszt *bizonnyal* megh fogja bánni (Bosz. 284.)

A *minden bizonnyal* (1/50 adverbialis, 20/36 mondatértékű adat) az együttállás miatt talán nagyobb mértékű elköteleződést közvetít, ezzel együtt a jövőre vonatkozás vagy a következményekre való közvetlenebb rálátás és ráhatás hiánya miatt

a kételyt sem nélkülözi, így vélekedésnek számít (a korszakban nem egyedi konstukció, 5.4.):

- (32) a. Sandor gergel itt Nalam volt de az sentenciat el Nem hozta vele, de
mýnden Býzonýal Nala Vagýon (Svetk. 41.)
 b. ha előb nem tahát Zombaton, (ugý mjnt holnaphoz egý hêtre.) *mýnden*
bizonnyal megh indulok innéd (LobkPopp. 24.)
 c. Holnapután én minden dolgomat elvégezvén ottan, és így pénteken vagy
 szombaton *minden bizonnyal* ott leszek. (Kár. 311.)
 d. hogy ha meg rontotta a felesége lábait gyogyicsa meg, mert *minden*
bizonyal meg égetteti (Bosz. 451.)

A *bizonyára* és változatai tehát megjelennek a megnyilatkozó saját (vagy mások) későbbi, várható cselekedeteivel kapcsolatban, ígéret, fenyegetés részeként is, ugyanakkor ritkábban (8–9. táblázat) kimutatható a bizonygatás a már bekövetkezett eseményre, kialakult – például érzelmi – állapotra vonatkozóan is. A későbbi nyelvállapotra vonatkozó értelmező szótárak (ÉrtSz., ÉKSz.¹ ÉKSz.²) és más leírások (például Kugler 2015: 171) szinonimnak, átjárhatónak írják le a *bizonyosan* és a *bizonyára* használatait, így érdemes őket a történeti anyagban is összevetni.

5.4. Bizonyosan

Az előző markerrel variálódó *bizonyosan* szerkezetileg több csoportra osztható, az adverbialis nyomatékosítás jellemzi az adatok zömét (347/491 adat, mentális műveleteket, közlést, érzékelést kifejező igék előtt), a mondatértékű használat ritkább és kisebb arányú (101/491 adat), mint a *bizonyára* esetében. A közvetlen váltakozás egy megnyilatkozáson belül is kimutatható:

- (33) M Bán uram érkezvén Bécsbül, *bizonyosan mondja*, hogy ő Felsége még azon holnapban le akart jönni az diaetát concludálni, de hogy megmondotta ő Excellentiája, hogy semmi sem lesz belőle, arra azt felelte: 15 májusig meg kell lenni, *mert Csehországba kellett bizonyosan mennie*. (Kár. 304.)

A *bizonyosan* adverbialisként már az ómagyar korszakban is főként a közlés biztonságának kifejezésekor jellemző (Juhász 1992: 818–819):

- (34) *biszoniosan írhatom* hogi megh semi biszoniosat nem tudok írnia felleőle (LobkPopp. 16.)

Összesen 43 előfordulást azonban kettős értelmezésűnek tekinthetünk, ahol a *bizonyosan* a tagolástól függően egyaránt vonatkozhat a mentális állapotra vagy közlésre – *nem tudom, remélhetem, veszem eszembe, tudom* –, illetőleg a kifejtett tartalomra:

- (35) a. három kérdést tett az instellálendő letérdeplett úri személyhez. Mik
légyenek azok *bizonyosan, nem tudom* (Székely László)
b. Ha végét *remélhetem bizonyosan*, akkor megyek fel (Kár. 188.)
c. de bizonyosan Veszem eszembe hogi Nagyságod engemet meg Vtalt.
(LobkPopp. 12.)
d. ha él addig *tudom bizonyosan el jő*, mert énnékem az el mult
Husvétban meg mondotta (Peregr1. 16.)
e. hogy ésmérj, de *bizonyosan miért fogatott megh nem tudgya*.
(Bosz. 292.)

A marker és alaptagja közötti távolság mellett a kollokáció (*világosan s bizonyosan*) is orientálható – az alábbi előfordulás ezért az adverbialis előfordulások közé került:

- (36) melyre hogy megh nyitottak az haz ajtót Raj Andrásné tanczolni
világosan, s bizonyosan zöld Bársony prémes szoknyában föl öltözve
látták (Bosz. 87.)

A mondatértékű *bizonyosan* is kerülhet a mondat, közlés végére (de a közlés belsejében is maradhat, vö. (33)):

- (37) holtig való rabsággal fizess meg nékiek, mert a' zenebonában ő nékiek is
részek vagyon bizonyosan! (Joás)

További szerkezeti sajátosság a mondatértékű használat kapcsán – a *minden bizonynal*-hoz hasonlóan – a további nyomatékosító elemmel társulás, a *minden bizonyosan*:

- (38) a. valakire megh haragudot, és megh fenyegette *minden bizonyosan*
kárát is tapasztalta. (Bosz. 426.)
b. sokaigh nem akarok it késnj, hanem ez iuűendeő Szerdan Istennék
segetségibul *minden bizonyosan megh akarok indulnj.* (LobkPopp. 75.)
c. *Minden bizonyosan tehát ő árulta-el* titkos szándékunkat. Eskűszöm,
fejébe telik (Caesar)

Az időbeli megoszlást tekintve az adverbialis használat a korszakon belül végig rendszeresebb, mint a mondatértékű (5. táblázat).

<i>bizonyosan</i>	16. század	17. század	18. század	összesen
adverbialis	7	33	308	348
mondatértékű	1	14	85	100
kettős	2	16	25	43
Összesen	10	63	418	491

5. táblázat

A *bizonyosan* időbeli megoszlása a TMK és a KED anyaga alapján (adatszám)

A szerkezet szerinti megoszlás első sorban regiszterbeli különbségeket mutatott ki (6. táblázat).

<i>bizonyosan</i>	adverbiális	mondatértékű	kettős	összesen
boszorkányper	266	11	6	283
dráma	13	20	3	36
emlékirat	23	29	5	57
levél	46	40	29	115
Összesen	348	100	43	491

6. táblázat

A *bizonyosan* regiszter szerinti megoszlása (adatszám)

A *bizonyosan* adverbiális használata a boszorkányperekben domináns (a többi regiszterrel összevetve az adatok több mint 75%-át, a forrástípuson belül az adatok 90% fölötti részét teszi ki). Az arányokért főként a tanúvallomások felelősek (a hatóságtól származó kérdésben 51 adat, míg a válaszokban 215 előfordulás található, ezek zöme állító, 180 adat). A boszorkánypereket tehát a vizsgált markerek közül főként a *bizonyosan*-nal kifejezett bizonyosságjelölés jellemzi. Az eredmény azt is mutatja, hogy a tanúk inkább az információ forrásának, az értesülésnek a megbízhatóságát – ritkábban annak hiányát –, mint az esemény fennállásával, lehetőségességével kapcsolatos vélekedésüket hangsúlyozzák, legalábbis ezzel a markerrel (a *nyilván* esetében részben hasonló a helyzet (Varga 2023)).

A funkciókat tekintve a *bizonyosan* részben hasonló szerepet tölt be, mint a *bizonyára*, ugyanakkor annál valamivel rendszeresebben fordul elő a tényszerű helyzetre, állapotra vagy épp lezajlott eseményre vonatkozó bizonygatás (8–9. táblázat), például:

- (39) a. megh fenegedte Kas Andrásné azért, hogy egy Tyukot (mellyet Kas Andrásné magáénak lenni mondott) ellenzésére megh ölte, mivel *bizonyossan az ovejé(!) volt az Tyuk* (Bosz. 284.)
 b. ez utolsó *bizonyosan is megvolt*, melyről legtöbbet én tudnék írni, de restellem (Bethlen Miklós)
 c. Noha északról nagy mező nyitott mind muszkának, svecusnak és prussusnak, mivel Augustus király, *az saxó bizonyosan meghalt* (Kár. 162.)
 d. Vintz várából az németet *bizonyosan kivitte*, emberem is volt benne, aligha Fejérvárból is ki nem viszi (Kár. 92.)
 e. Sirakúsa városbéli vagy-e? Menekmus *Bizonyossan*. (Menekmus)
 f. ez oraban iuta vrunk ő Nağa ket rend beli postaia, kiben iria, hagi az Tatar *bizonioson ben uagion Moduaban* (Tel. 71)

Elsősorban ugyanakkor a *bizonyosan* is (több-kevesebb meggyőződéssel járó) vélekedést fejez ki zajló, illetőleg a jövőben várható események kapcsán. Az esemény ideje mellett fontos tényező a megnyilatkozó rálátása, közvetlen tapasztalata (a (40e) esetében például a terveit és annak várható következményeit sorolja fel a dráma szereplője). Időnként nem az esemény fennállása, bekövetkezése a kérdés, hanem például az elkövető személye kerül előtérbe, így rá vonatkozik a következtetés (40a):

- (40) a. es ugyan maga beszillette a Fatensnek, hogy eő rea *bizonyossan Forgo Ilona Boczátotta azon nyávalat* (Bosz. 274.)
 b. valakire megh haragudot, és megh fenyegette *minden bizonyossan kárát is tapasztalta* (Bosz. 426.)
 c. Ezen ugyan bár ne törnéd Uram a fejed, mert *bizonyossán meg lesz* (Gyöngyösi)
 d. miden tanáts nélkül fel 's alá jár, kél, dúl, fúl, ront mindeneket. *Bizonyossan még hirtelen halál fejezi bé igyekezetünket* (Joás)
 e. el követett gyilkosságról vádolni fogom őtet a' Tsászárnál ... *Igy bizonyson mind királyságának, mind bötsületének be vágom az utját, sótt még életét is halálos szententzia alá vetem* (Megszégyenült irigység)
 f. s mondottam, hogy ezért megharagszik a cancellarius, és *bizonyosan mindent elront.* (Székely László)

A vélekedéssel járó valamelyes bizonytalanság és a viszonyulás személyes jellege a kontextusban is megjelenhet (*amint ítéli*):

- (41) Ezen Fatens Szegedre sóért menvén, mégh Ivánban maga házánál öszvő olvasot száz eőt forint pénzből *a mint itili meg is vólt, bizonyossan,* tizen hat forint el veszvén belőle, (Bosz. 270.)

A *bizonyosan* ezzel együtt a vizsgált anyagban nem jellemző érzelmkifejezés nyomatékositásakor, ahogy feltétel és ígéret kifejezése kapcsán sem jelenik meg, szemben a *bizonyára* több előfordulásával (5.3.).

5.5. Variáció: *bizony az/dolog* vs. *bizonyos az/dolog*, valamint *bizonyára* vs. *bizonyosan*

A nyomatékositó állítmányi *bizonyos* a korszakban váltakozik a predikatív *bizony* előfordulásaival (illetve a *bizony dolog* és a *bizonyos dolog* jelzős szerkezetek is variálódnak):

- (42) a. *Bizon az hogyha* lehetséges volna, csak egy szempillantásig sem késném itt (Nád. p. 10)
 b. hogy a többbit mind el akarta rontani, *az bizonyos* (Bethlen Miklós)
 c. *Bizony dolog* ez mostani alapatunk igen njaualias (Szépír1. p. 616-7)
 d. az ugjan *bizonyos dolog* hogj itt a Nyáran igen nagj szárásság volt (Peregr1. 171.)

A váltakozás időbeli megoszlását a 7. táblázat mutatja.

	16. század	17. század	18. század	összesen
<i>bizony az/dolog</i>	37 (75%)	8 (35%)	9 (8%)	54
<i>bizonyos az/dolog</i>	12 (25%)	15 (65%)	107 (92%)	134
Összesen	49 (100%)	23 (100%)	116 (100%)	188

7. táblázat

A *bizony az* ~ *bizony dolog* és a *bizonyos az* ~ *bizonyos dolog* váltakozása a 16–18. századi forrásokban (TMK és KED)

Jóllehet a mintavétel nem reprezentatív, időbeli tendenciára utal a *bizonyos* az térnyerése a *bizony* az típushoz képest a 17–18. század során (a 16. századi arányokért elsősorban a magánlevelek felelősek).

Az arányeltolódás egybeesik a mondatértékű *bizony* dominánssá válásával (amelyhez képest az állítmányi és jelzős szerkezetű *bizony*-nak 1-2%-os a részesedése a 17–18. században a TMK és a KED anyaga alapján (Varga 2023)). Utóbbi szintén variálódik más bizonyosságjelölőkkel:

- (43) a. mert *bizony* az immár elmondott ratiókból *bizonyos* (Bethlen Miklós)
 b. én új mond *bizony* nem hallottam *semmi bizonyos jó Embertüll*, hanem Győn létemben távúrol hallottam emlegetni hofi Kglde reá vallottak volna és Deák Istványa. (Bosz. 196.)

A *bizonyos* szerkezeti többletet is mutat azáltal, hogy környezetében a létigei forma bármelyik számban és személyben előfordulhat (például: *bizonyos lehetsz, bizonyos vagyok*), míg a *bizony* csak harmadik személyű, gyakran implicit létigével, segédigével jár (*bizony dolog, bizony az, hogy*). Az, hogy a *bizony* és az állítmányi *bizonyos* nemcsak már bekövetkezett eseményekre és fennálló helyzetekre vonatkozhat, lehetőséget ad arra a funkcióbővülésre, amely a *bizonyára* és változatai, illetve a *bizonyosan* használatát is jellemzi.

A későbbi leírás a *bizonyára* és a *bizonyosan* átjárhatóságát emeli ki (például Kugler 2015: 171). A középmagyarban a mondatértékű *bizonyosan* (100 adat), valamint a *bizonyára* és változatai (összesen 185 adat) nemcsak a funkciókat nézve mutatnak részleges átfedést, variációt, hanem az egy szövegen belüli közvetlen váltakozásuk is kimutatható:

- (44) *Býsoniyara hofi hirdetteth* hofi *minden býsonioston* Pettrinátt auagi pedigh Capronczatth az mostani Vezer, Boznai Pasauall *megh zalittia* (Zr. p. 65)

Az előző két szakaszban bemutatott funkciókat három fő csoportra osztva hasonlítom össze az idő és a regiszter alapján. Az első a bizonygatás, amikor a *bizonyára* és változatai, valamint a *bizonyosan* olyan eseményt emel ki, amely bekövetkezett tényként jelenik meg. A második csoport az érzelmi viszonyulás, attitűd nyomatékosítása, ez csak a *bizonyára* és változatai esetében adatolható. A harmadik csoport a – több-kevesebb meggyőződést is magában foglaló – vélekedés gyakran a jövőre vonatkozó, feltételezett események kapcsán (mindkét marker esetében az utóbbi a leggyakoribb a korszakban). A váltakozás az egyes évszázadok között is mutat tendenciát. A 16–17. században egyértelműen a *bizonyára* és változatai a dominánsabbak minden funkcióban, a 18. század során ugyanakkor a *bizonyosan* összességében valamivel gyakoribbá válik annak köszönhetően, hogy a tényszerű eseményekre gyakrabban hívja fel a figyelmet (8. táblázat).

	16. század		17. század		18. század	
	<i>bizonyára</i>	<i>bizonyosan</i>	<i>bizonyára</i>	<i>bizonyosan</i>	<i>bizonyára</i>	<i>bizonyosan</i>
tényszerű	7	0	0	0	3	19
attitűd, nyomaték	20	0	18	0	11	0
vélekedés	30	1	29	14	67	66
Összesen 285	57	1	47	14	81	85

8. táblázat

A *bizonyosan* és a *bizonyára* (valamint formai változatai) váltakozása a 16–18. század során

A regiszterek szerinti megoszlást a 9. táblázat mutatja; eszerint a drámák és a levelek preferálják a *bizonyára*-t és változatait (a levelek az attitűdjelölés és a vélekedés, míg a drámák főként az utóbbi kifejezésére). Ugyanakkor a levelekben a leggyakoribb a *bizonyosan* is, ezt követi az emlékirat (főként a vélekedés kifejezésére). A boszorkányperekben mindkét marker ritka (a *bizonyára* az ígéret, fenyegetés kapcsán kap valamelyes teret, l. (31ab) és (32d)). A vizsgált források közül csak az emlékiratokban rendszeresebb a *bizonyosan* a *bizonyára* és változataihoz képest.

	boszorkányper		dráma		emlékirat		levél	
	<i>bizonyára</i>	<i>bizonyosan</i>	<i>bizonyára</i>	<i>bizonyosan</i>	<i>bizonyára</i>	<i>bizonyosan</i>	<i>bizonyára</i>	<i>bizonyosan</i>
tényszerű	2	4	4	2	0	4	4	9
attitűd, nyomaték	1	0	18	0	2	0	28	0
vélekedés	13	7	66	18	12	25	35	31
Összesen 285	16	11	88	20	14	29	67	40

9. táblázat

A *bizonyosan* és a *bizonyára* (valamint formai változatai) váltakozása a különböző regiszterekben

További váltakozás is megfigyelhető a nem grammatikalizálódott *bizony az/dolog*, *bizonyos az/dolog*, valamint a mondatértékű *bizonyára* és *bizonyosan* között – akár egy szűkebb szöveggörnyezeten belül is:

- (45) De úgy értettem, hogy *bizonyosan elvöttek* a hadát alkalmatlan magokviseléséért, aminthogy a [*az*] *bizonyos*, hogy ennek előtte megintettek Kegyelmes Urunktul (Bark. 60.)

A *bizony az/dolog* ebben a szerepben kiszorulóban van a 18. század során (7. táblázat), ugyanakkor a mondatértékű *bizony* is erősíthet vélekedést kifejező markereket:

- (46) ha az hod világ egész eiel fog szolgálni, vagy hideg vagy meleg leszen *bizoni aszt tartom bizoniossan akkor el iünnek*. (Zr. p. 75)

A *bizonyos az/dolog* gyakorisága a *bizony az/dolog*-gal szemben (és 18. századi térnyerése) a leveleknek (44/107) és a boszorkánypereknek (31/107) köszönhető, míg a vélekedéssel járó több-kevesebb bizonytalanságot, nem ténszerűként értékelést a *bizonyára* és változatai, valamint a *bizonyosan* fejezi ki (a kontextusok szempontjából nem teljesen egységes képet mutatva és regiszter szerint is eltérő preferenciát jelezve).

6. Kitekintés: egyéni vs. regiszter szerinti variáció

Korábban Károlyi Sándor levelei és emlékirata alapján az derült ki, hogy az utóbbiban rendszeresebb a *hedge*, az elhallgatás,¹⁷ míg a leveleket a nyomatékosság jellemzi, többek között a *bizonyos* eltérő használatait is beleértve (Varga 2022b). Érdekes tehát más szerzőknél is elvégezni az eseti elemzést: ezúttal Bethlen Miklós és Bethlen Kata önéletírását és levelezését vetettem össze.

Bethlen Miklós írásai közül a levelezésben gyakoribbak a vizsgált markerek, de ez részben a terjedelmi különbség számlájára írható (a levelezés kiterjedtebb). Az elemek szerinti megoszlás annyiban kiegyensúlyozott, hogy a *bizonyos* valamivel rendszeresebb (összesen 84 adat), mint a *bizonyosan* (63 adat) – ezzel szemben a *bizonyára* a levelezésben is szórványos (2 adat). A 10. táblázat mutatja a *bizonyos* funkció szerinti megoszlását.

<i>bizonyos</i>	emlékirat	levelezés	összesen
<i>hedge</i>	4	21	25
<i>booster</i>	26	22	48
<i>attitűd</i>	0	11	11
Összesen	30	54	84

10. táblázat

A *bizonyos* funkcióinak megoszlása Bethlen Miklós írásaiban (adatszám)

Az emlékiratot a bizonyosságjelölés dominálja, ezt már az is mutatja, hogy a mondatértékű, nyomatékosító *bizony* is igen gyakori, 470 fölötti előfordulással szerepel benne. A *bizonyos* funkciói közül a nyomatékosság főként az állítmányi *az~ez bizonyos* szerkezetben jelenik meg (24/26 adat), például:

- (47) a. Ezt ő mind igazán mondta, okát is mondásának tudta, és *az bizonyos*, ha én nem siettem volna, az ő szava bétölt volna rajtam. (Bethlen Miklós)
 b. Fejérvárott és Tordán, hogy az életemet féltette és oltalmazta, *az bizonyos* (Bethlen Miklós)
 c. de hogy a többi mind el akarta rontani, *az bizonyos*, ezért kellett énnékem véle veszekednem (Bethlen Miklós)

¹⁷ Elhallgatásnak véve azt, amikor feltehetően a megnyilatkozó számára jól ismert személyek nem név szerint vagy más, kívülről számukra is viszonylag könnyen azonosítható módon jelennek meg: *némely alkalmatlan emberek* (Kár.Önél. 22), *némely bal jóakaróim* (Kár.Önél. 34), *némely balitéletű mocskos nyelvű emberek* (Kár.Önél. 40).

A levelekben viszont a hedge funkció sem szórványos (az adatok több mint egyharmada ilyen):

- (48) a. Az Vmak eő kegyelmenek irtam *bizonyos dolghomrol* mely keres kettsegh kiuül Kgdldnekiis tutlara megyen (Bethlen MLev. 8.)
 b. Mitsoda *bizonyos irast* iria kgd hogy nékem mutat Isten szembe iutatvánn, *nem tudhatom* mert ott három szot kgd leuelébe el nem oluashatok, *csak ezt iria bár kgd megh, ha en dolghomé vagy publicum* (Bethlen MLev. 44.)
 c. Ezt én kglmednek Sándor Gergelytől akartam küldeni, de *bizonyos okokra nézve* akkor elhagytam (Bethlen MLev. 567)
 d. előttem álo Utamot öromest követnem, de migh ismet *valami bizonyos rendbe* nem lesznek a dolgok, nem tudok menni sem semmit tsinálni (Bethlen MLev. 267.)

Azok a használatok, ahol attitűdjelölő értelmezés lehetséges, csak a levelekre jellemzők:

- (49) a. addigh ugyan szolgálham Peklenybe varakozik migh *bizonyos valasz* ieön (Bethlen MLev. 9.)
 b. Kglmed jo akarattyát es mint ilyen peremptoria causaban *bizonyos informatioiat* várván kglmednek maradok (Bethlen MLev. 117.)
 c. Ezt bizony szükséggh megh orvosolni, és ha kgd az Urakkal közölvénn ez dolghot *bizonyos Conclusummal* valaha ez sok villonghásnak véghet vetne Istentőlis jutalmát vénné kgd (Bethlen MLev. 137.)
 d. arrolis ugyan meg *bizonyos hirem nincsen*, hogy Szegedre le mehetteneké békével vagj nem (Bethlen MLev. 335.)

A *bizonyos* hedge és attitűdjelölő funkciója esetében tehát a csekély adatszám ellenére mutatkozik regisztr szerinti megoszlás – ez talán azzal magyarázható, hogy a levelek több kézen mehettek át, illetve a szerző közvetlenebbül építhetett a befogadóval közös tudására, így egyes tartalmak kevésbé specifikusan megfogalmazva is teret kaphattak.

A *bizonyosan* a szerkezet tekintetében is kiegyensúlyozottan oszlik meg mindkét szövegtípusban (11. táblázat).

<i>bizonyosan</i>	emlékirat	levelezés	összesen
adverbiális	15	18	33
mondatértékű	11	14	25
kettős	2	5	7
Összesen	28	37	65

11. táblázat

A *bizonyosan* szerkezeti megoszlása Bethlen Miklós írásaiban (adatszám)

A mondatértékű marker funkciója főként a vélekedés nyomatékosítása a jövőre vonatkozó események kapcsán is. Tényként közölt esemény kapcsán csak az emlékiratban jelent meg a *bizonyosan*, mindössze háromszor, egy példát hozva:

- (50) az úr az asszonyt vivé által Vitéz Ferenc házatól a Vitéz Gáboréhoz, és egynehány dragonnyal otthagyván, *lóra üle s elméne Peterd felé bizonyosan*. (Bethlen Miklós)

A személyes elköteleződést időnként további meggyőződést kifejező elemek, szerkezetek is támogatják:

- (51) a. *semmi kétségem sem volt benne*, hogy a mű székelyünk két mérföldnyire sem várja meg, *bizonyosan* elfut (Bethlen Miklós)
 b. Mert ha mind úgy, mint eddig, az az Haz *bizonyosonn bizony* el vesz tellyessel (Bethlen MLev. 688.)

Bethlen Kata emlékiratában és leveleiben még ritkábban szerepeltek a vizsgált markerek (összesen 29 adat, valamint két toldalékolt *bizonytalan*). A levelekben valamivel magasabb a részesedésük a *bizonyosan* előfordulásainak köszönhetően (12, míg az emlékiratban 2 adat, a toldalék nélküli *bizonyos* megoszlása kiegyensúlyozott: 7–8 előfordulás). Közel megegyezik a jövőre vonatkozó, vélekedést kifejező mondatértékű (6 adat) és az adverbialis *bizonyosan* (8 adat). A *bizonyos* esetében a booster (52ab) – hedge (52cd) aránya szövegtípus szerint is hasonlóan oszlik meg (levelek: 4 booster, 3 hedge és 1 attitűdöt kifejező; emlékirat: 3 booster, 4 hedge):

- (52) a. Az Úr szép vigasztalását igen szépen köszönjük. Az *bizonyos*, hogy Isten őfelsége az uram ökigyelme házában igen gyakorta jött be ítéletével. (Bethlen KLev. 5.)
 b. olyan *bizonyos vagyok* az ő segedelmében (Bethlen Kata)
 c. Az őszkor szüretre adott vala kedves öcsémuram nékem *bizonyos számú hordókat*, melyek közül hat megüresedvén, ezen újfalvi szekeren visszaküldtettem. (Bethlen KLev. 62.)
 d. irtózáván a városon való betegségtől és haláltól, *bizonyos okokra* nézve (Bethlen Kata)

A levelekben a csekély adatszám ellenére is rendszeresebbnek mutatkozik a bizonytalanság, ezúttal a tagadott formák alapján (*bizonyosan nem tudom, semmi bizonyost nem hallottam, semmi bizonyost nem írhatok*). Bethlen Kata emlékiratában és leveleiben a bizonyosságjelölők nem bizonyultak elég markánsnak, így a további pragmatikai markereket és variációkat is szükséges egy későbbi vizsgálatba bevonni a regiszter szerinti és az egyéni preferenciák meghatározásához. Bethlen Miklós írásai szintén további vizsgálatot igényelnek.

7. Összegzés

Jelen tanulmány azt mutatta be, hogy a bizonyosság és bizonytalanság jelölői a funkciók és a variáció tekintetében egyfajta hálózatként értelmezhetők a 16–18. század regisztereiben. Az egyes elemek a grammatikalizáltság különböző fokain is változtak (legalábbis a *bizonyára* főként mondatértékű, míg a *bizonyosan* esetében az adverbialis szerep domináns). A vizsgált anyagban a *nem/semmi bizonyos* és a *bizonytalan* egyaránt ritka; a kontextusok egy részében funkciójuk szinonim, változott is (*nem bizonyos* ~ *bizonytalan* főként hírre, információra, személyre vonatkozóan), az alaptagok egy része ugyanakkor a *nem/semmi bizonyos* előfordulásainak kedvezett.

A tárgyalat markerek többfunkciósakká váltak az ómagyar korszakhoz képest: a változás, bővülés egyik típusa az információ, személy megbízhatósága, a személyes meggyőződés felől az azonosítható, de kevésbé körülhatárolt jelleg irányába történt, amely kiegészülhetett attitűdjelöléssel (*bizonyos*). Utóbbi szerep a hivatkozott szótári feldolgozásokban és a jelenkori episztenciális elemek leírásában eddig kevés figyelmet kapott, jóllehet a *bizonyos* kettős használata napjainkig is tapasztalható (a hedge funkció térnyerésével). A funkciók elhatárolását tekintve a *bizonyos* esetében a mondatbeli szerep elsősorban a jelzős szerkezetek kapcsán nem volt önmagában elegendő; grammatikai fogódzók híján a szűkebb és tágabb kontextus elemeit, szerkezeteit lehetett az adatok mérlegelésekor figyelembe venni. Ezáltal a vizsgált anyagból sikerült olyan további, azóta nagy valószínűséggel kiszorult jelentéseket, használatokat azonosítani, mint a *bizonyos* 'biztonságos' vagy a *bizonyos ember* 'valaki, akiben meg lehet bízni'.

A másik típusú átértékelődés pedig főként a tudás, mondás, hit megbízható volta, azaz tulajdonság felől az inferencia, vélekedés irányába történt, azon belül több-kevesebb bizonytalanság és meggyőződés volt megfigyelhető olyan események kapcsán, amelyre nincs közvetlen rálátása a megnyilatkozónak (*bizonyára, bizonyosan*). A korszak sajátosságaként a *bizonyára* és változatai kimutathatók bizonygatást kifejezve 'igazán, valóban' jelentésben tényszerű események és személyes érzelmi viszonyulások hangsúlyozása kapcsán (vö. *bizonyára* ~ *bizonyában* ~ *bizonyal* 'bizony, igazán, nagyon' *bánom*; a *bizonyosan* ilyen használata legalábbis egyelőre nincs adat).

A variánsok megoszlását nézve főként a regiszter szerepét lehetett megfigyelni. Több esetben is kiemelt volt a 18. századi boszorkányperek eltérő mintázata és hatása az összképre (*bizonyos* mint hedge, illetve az adverbialis *bizonyosan*), míg a *bizonyára* a drámákban volt kedvelt marker vélekedés kifejezésére (az attitűd nyomatékosítása viszont a levelekben volt a legrendszeresebb). Az emlékirat vs. levelezés, illetve szerző vs. regiszter kérdéskörére térve Bethlen Miklós írásaiban mutatkozott valamelyes eltérő preferencia: a levelekben a *bizonyos* hedge használata gyakrabban kapott teret (jóllehet a bizonyosságjelölésnél ritkább maradt). Bethlen Kata írásaiban e markerek használata nem bizonyult kiemelkedőnek. További pragmatikai marker-variációkat (és forrásokat) is szükséges lesz tehát bevonni a vizsgálatba ahhoz, hogy az egyén, illetőleg a regiszter szerepéről árnyaltabb képet kaphassunk.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFI FK 135186. számú pályázat (Regiszterfüggő változatok a középmagyarban) támogatásával készült. Ezúton köszönöm lektoraimnak a kézirat korábbi változatához fűzött észrevételeiket, javaslataikat.

Források

- Bethlen Kata = Bethlen Kata: Önéletírás. In Zay Ferenc et al. 1982. *Magyar emlékirók 16–18. század*. Bratislava, Budapest: Madách–Szépirodalmi Könyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/06100/06187/html/>
- Bethlen KLev. = Sükösd Mihály 1963. *Bethlen Kata önéletírása. (Bethlen Kata válogatott levelei)*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bethlen Miklós = Bethlen Miklós élete leírása magától. In V. Windisch Éva. (szerk.) *Bethlen Miklós művei*. Budapest: Neumann Kht. <https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>
- Bethlen MLev. = Jankovics József 1987. Bethlen Miklós levelei 1. köt. 1657–1698; 2. köt. 1699–1716. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://mek.oszk.hu/21600/21614/pdf/>
- BUSZI = Budapesti Szociolingvisztikai Interjú Adatbázis <http://corpus.nytud.hu/buszi/>
- Constantinus és Victoria = Constantinusnak és Victorianak egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia (1648). In Kardos Tibor et al. *Régi magyar drámai emlékek I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DispD. = Disputatio debreczin[ensis] Comoedia valaszutina illustrata (1570–1571). In Kardos Tibor et al. *Régi magyar drámai emlékek I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz.¹ = Juhász János – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. 2., átdolgozott kiadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1960. *A magyar nyelv értelmező szótára III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gyöngyösy = Dugonics András: Gyöngyösy (1770). In Demeter Júlia – Kilián István – Kiss Katalin – Pintér Márta Zsuzsanna (szerk.) *Piarista iskoladrámák*. Budapest: Argumentum – Akadémiai Kiadó.
- Joás = Benyák Bernát: Joás, Judea királya (1770). In Demeter Júlia – Kilián István – Kiss Katalin – Pintér Márta Zsuzsanna (szerk.) *Piarista iskoladrámák*. Budapest: Argumentum – Akadémiai Kiadó.
- József = Dugonics András: József eladatása (1762). In Demeter Júlia – Kilián István – Kiss Katalin – Pintér Márta Zsuzsanna (szerk.) *Piarista iskoladrámák*. Budapest: Argumentum – Akadémiai Kiadó.
- KED = Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz <https://ked.nytud.hu/#open>
- KárÖnél. = Szalay László 1865. *Gróf Károlyi Sándor önéletírása*. Pest: Heckenast.
- Kemény János = Szalay László 1856. *Kemény János önéletírása*. Pest: Heckenast. <https://mek.oszk.hu/16800/16835/16835.pdf>
- Megszégyenült irigység = Benyák Bernát: A megszégyenült irigység azaz Salamon magyar király (1772). In Demeter Júlia – Kilián István – Kiss Katalin – Pintér Márta Zsuzsanna (szerk.) *Piarista iskoladrámák*. Budapest: Argumentum – Akadémiai Kiadó. 2002.
- Menekmus = Dugonics András: Menekmus (1766). In Demeter Júlia – Kilián István – Kiss Katalin – Pintér Márta Zsuzsanna (szerk.) *Piarista iskoladrámák*. Budapest: Argumentum – Akadémiai Kiadó. 2002.

- MNSZ = Magyar Nemzeti Szövegtár <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>
 Nagyszótár = Ittész Nóra (főszerk.) 2006. *A magyar nyelv nagyszótára II*.
 Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
<https://nagyszotar.nytud.hu/dictsearch.html?query=bizony%C3%A1ra&mode=normal>
 Székely László = Fehér Andrea 2019. *Gróf Székely László önéletrajza 1763–1772*.
 Kolozsvár, Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület – MTA
 Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
 SzT. = Szabó T. Attila (főszerk.) *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Kolozsvár,
 Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Akadémiai Kiadó.
 Teophania = Szegedi Lőrinc: Theophania az az: isteni megjelenés (1575). In
 Kardos Tibor et al. *Régi magyar drámai emlékek I*. Budapest: Akadémiai
 Kiadó.
 TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai
 szótára 1–3*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 TMK = Történeti magánéleti korpusz <https://tmk.nytud.hu/>
 ÚESz. = Gerstner Károly et al. 2011–2022. *Új magyar etimológiai szótár*.
<https://uesz.nytud.hu/index.html>

Hivatkozások

- Bednarek, Monika 2006. Epistemological positioning and evidentiality in English news discourse: A text-driven approach. *Text & Talk* 26/6:635–660. doi:10.1515/TEXT.2006.027.
- Bromhead, Helen 2009. *The Reign of Truth and Faith: Epistemic Expressions in 16th and 17th Century English*. (Topics in English Linguistics 62) Berlin: De Gruyter Mouton. doi:10.1515/9783110216028.
- Cheng, Winnie – Anne O’Keeffe 2014. Vagueness. In Karin Aijmer – Christoph Rühlemann (szerk.) *Corpus Pragmatics. A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press. 360–378. doi:10.1017/CBO9781139057493.019.
- Claridge, Claudia 2020. Epistemic adverbs in the *Old Bailey Corpus*. In Ewa Jonsson – Tove Larsson (szerk.) *Voices Past and Present - Studies of Involved, Speech-related and Spoken Texts: In honor of Merja Kytö*. (Studies in Corpus Linguistics 97) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 133–152. doi:10.1075/scl.97.09cla.
- Claridge, Claudia – Merja Kytö 2021. Degree and related phenomena in the history of English: Evidence of usage and pathways of change. *Journal of English Linguistics* 49/1:3–17. doi:10.1177/0075424220969778.
- Culpeper, Jonathan – Merja Kytö 1999. Modifying pragmatic force. Hedges in Early Modern English dialogues. In Andreas H. Jucker – Gerd Fritz – Franz Lebsanft (szerk.) *Historical Dialogue Analysis*. (Pragmatics & Beyond New Series 66) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 293–312. doi:10.1075/pbns.66.12cul.

- Culpeper, Jonathan – Merja Kytö 2010. Pragmatic markers. In Jonathan Culpeper – Merja Kytö *Early Modern English Dialogues. Spoken Interaction as Writing*. (Studies in English Language) Cambridge: Cambridge University Press. 361–397.
- D. Mátyás Mária 2003. Szófajttörténet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 393–429.
- Downing, Angela 2001. „Surely you knew!” Surely as a marker of evidentiality and stance. *Functions of Language* 8/2:251–282. doi:10.1075/fol.8.2.05dow.
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiutkeresés a morfológiai labirintusból: Korpuszpépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113:85–110.
- Foolen, Ad 2011. Pragmatic markers in a sociopragmatic perspective. In Gisle Andersen – Karin Aijmer (szerk.) *Pragmatics of Society*. (Handbooks of Pragmatics 5) De Gruyter Mouton. 217–242. doi:10.1515/9783110214420.217.
- G. Varga Györgyi 1992. A névmások. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455–569.
- Gray, Bethany – Douglas Biber 2014. Stance markers. In Karin Aijmer – Christoph Rühlemann (szerk.) *Corpus Pragmatics. A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press. 219–248. doi:10.1017/CBO9781139057493.012.
- Gugán Katalin 2020. *Regiszterfüggő változatok a középmagyarban*. Kézirat.
- Gugán Katalin 2021. A Jespersen-ciklus előszobájában: a mondattagadás változatai a középmagyarban. In Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Varga Mónika (szerk.) *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 129–153.
- Gugán Katalin 2022. „Félő, az Isten is el ne hagyjon” – Pleonasztikus tagadás a középmagyarban. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 95–111.
- Gugán Katalin 2023. A kivétel erősíti a szabályt? A regiszter és az egyén szerepe a stabil variációban. In Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) *Nyelvelmélet és diakronia 5*. Budapest: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 129–153.
- Haader Lea 2008. Az alárendelő mondatok változási irányairól. In Haader Lea – Horváth László (szerk.) *Tanulmányok a középmagyar kor mondattana köréből*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 89) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 78–88.
- I. Gallasy Magdolna 1992. A névelők. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 716–771.
- Juhász Dezső 1992. A módosítószók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 815–838.

- Kontra, Miklós – Tamás Váradi 1997. *The Budapest Sociolinguistic Interview: Version 3*. (Working Papers in Hungarian Sociolinguistics 2) Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 179) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Larsson, Tove 2019. Grammatical stance marking across registers: Revisiting the formal-informal dichotomy. *Register Studies* 1/2:243–268. doi:10.1075/rs.18009.lar.
- Mohay Zsuzsanna 2020. *Múlt idők a középmagyar kori levelekben*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
- Mohay Zsuzsanna 2021. Az -á/-é jeles múlt idő szerepe a tapasztalat és a személyesség kifejezésében boszorkányperekben. In Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Varga Mónika (szerk.) *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 86–109.
- Mohay Zsuzsanna 2022. A regiszter szerepe a múlt idők variációjában Wathay Ferenc emlékirata és egykorú úriszéki perek alapján. *Nyelvtudományi Közlemények* 118:175–207. doi:10.15776/NYK.2022.118.6.
- Novák, Attila – Katalin Gugán – Mónika Varga – Adrienne Dömötör 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52/1:1–28. doi:10.1007/s10579-017-9393-8.
- Oravecz, Csaba – Tamás Váradi – Bálint Sass 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In Nicoletta Calzolari – Khalid Choukri – Thierry Declerck – Hrafn Loftsson – Bente Maegaard – Joseph Mariani – Asuncion Moreno – Jan Odijk – Stelios Piperidis (szerk.) *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Quirk, Randolph – Sidney Greenbaum – Geoffrey N. Leech – Jan Svartvik 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Silver, Marc 2003. The stance of stance: A critical look at ways stance is expressed and modeled in academic discourse. *Journal of English for Academic Purposes* 2/4:359–374. doi:10.1016/S1475-1585(03)00051-1.
- Simon-Vandenberghe, Anne-Marie – Karin Aijmer 2008. *The Semantic Field of Modal Certainty. A Corpus-Based Study of English Adverbs*. (Topics in English Linguistics 56) Berlin: De Gruyter Mouton. doi:10.1515/9783110198928.
- Szeverényi Sándor 2020. Az evidencialitás kulturális magyarázatának lehetséges történeti vonatkozásai az északi szamojéd nyelvekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 27:283–306.
- Tagliamonte, Sali A. – Jennifer Smith 2021. Obviously undergoing change: Adverbs of evidentiality across time and space. *Language Variation and Change* 33/1:81–105. doi:10.1017/S0954394520000216.
- Varga Mónika 2022a. *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*. (Gondolat-Jel 6) Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.

- Varga Mónika 2022b. Pragmatikai markerekről 18. századi regiszterekben: összehasonlító elemzés. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 431–445.
- Varga Mónika 2022c. *A Fatensnél nem konstál* – Boszorkányszeres tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése. *Argumentum* 18:144–171. doi:10.34103/ARGUMENTUM/2022/8.
- Varga Mónika 2023. Pragmatikai markerek terjedéséről középmagyar kori regiszterekben. In Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) *Nyelvelmélet és diákrónia 5.* Budapest: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 211–252.
- Varga Mónika 2024. *„Igen akarom, hogy odaérkezett” – Pragmatikai markerek korpuszalapú elemzése a funkció és a regiszterek tükrében.* Kézirat.

A szerzőről

Varga Mónika a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe a magyar nyelvtörténet (szövegnyelvészet, mondattan, morfológia), valamint a történeti pragmatika. Részt vesz történeti adatbázisok építésének munkálataiban.

Elérhetősége: varga.monika@nytud.hun-ren.hu